

ՄԱՆՈՒԿ ԱՐԵՂՅԱՆԻ
ԾՆՆՂՅԱՆ 160-ԱՄՅԱԿԻ ԱՌԹԻՎ

ԱԿԱՆԱՎՈՐ ՀԱՅԱԳԵՏ ՄԱՆՈՒԿ ԱՐԵՂՅԱՆԸ՝ ԱԿԱՂԵՄԻԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԱԿՈՒՆՔՆԵՐՈՒՄ*

ՀԵՐԻՖԵՆԱԶ ՈՐՍԿԱՆՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ Մանուկ Աբեղյան, մանկավարժ, ազգային-Հասարակական գործիչ, Հայագետ, ուղղադրական բարեփոխումներ, տաղաչափություն, տեսություն, մեթոդաբանություն:

Ամփոփում

Հայ բանասիրության կարկառուն ներկայացուցիչներից է փիլիսոփայության, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, գիտության վաստակավոր գործիչ, Հայաստանի ԳԱ ակադեմիկոս Մանուկ Աբեղյանը: Նրա հետազոտությունները հիմնարար նշանակություն են ունեցել Հայագիտության մի քանի ճյուղերում՝ բանագիտություն, գրականագիտություն, լեզվաբանություն: Նա դրել է Հայկական տաղաչափության գիտական ուսումնասիրության հիմքը:

Մ. Աբեղյանն ազգային-Հասարակական, մանկավարժական, գիտական գործունեությամբ կերտել է մտավորականի, գիտնական քաղաքացու իր նկարագիրը՝ ընդգծված ազնվությամբ ու սկզբունքայնությամբ, գիտական ճշգրտությամբ, ձգտելով բծախնդրությամբ, Հայ ժողովրդի պատմության ու մատենագիտության, Համաշխարհային գրականության պատմության, գրական դպրոցների և ուղղությունների խորքային իմացությամբ, անասելի աշխատասիրությամբ, հայրենի երկրին ու ժողովրդին անձնուրաց նվիրվածությամբ:

Նախաբան

160 տարի է անցել մեծանուն Հայագետ Մ. Աբեղյանի ծննդյան օրից:

Հայագիտության բազմաթիվ երախտավորների կողքին նա առանձնանում է մի քանի բնագավառներում իրականացրած բոլորանվեր գործունեությամբ. բանաստեղծ է, թարգմանիչ, հրապարակախոս, Հասարակական գործիչ, մանկավարժ, գրաքննադատ, գրականագետ, բանագետ, լեզվաբան, բնագրագետ: Կարճ է տևել միայն գրական գործունեությունը:

* Ներկայացվել է 18. IV. 2025 թ., գրախոսվել է 22. V. 2025 թ., ընդունվել է տպագրության 11. VII. 2025 թ.:

© Հեղինակ/ներ, 2025: Հասանելի է Creative Commons Attribution 4.0 Licence-ին համապատասխան:

Գիտնականի մեծարժեք ժառանգությունը հիմնական մասով ընդգրկված է Ցատկարածավալ հատորներում¹, որոնք կազմվել են Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտում:

Բազում սերունդներ են գնահատել նրա գործունեությունը² ու հայագիտության զարգացման համար պատմական նշանակություն ունեցած և «ցարդ ելակետային»³ համարվող հետազոտությունները, որոնք աչքի են ընկնում պատկառելի քանակով, օժտված են այսօրվա գիտության պահանջներին համարժեք որակական հատկանիշներով:

Անընդմեջ ձեռնամուխ լինելով գիտական նորանոր խնդիրների լուծմանը՝ Աբեղյանը մշտապես դրսևորում է ակնհայտ միտում՝ վերականգնել քննվող նյութի ամբողջական պատկերը, ինքն դրանք հայոց հին վեպի նշխարները, հայ ժողովրդական բանաստեղծության հարուստ նմուշները, լեզվական թե տաղաչափական իրողությունները: Ձգտում է բացահայտել պատճառահետևանքային կապերը, օրինաչափությունները, փոխազդեցությունները, պարզաբանել խրթին հարցերը, հայ հոգևոր արժեքները դիտարկել համաշխարհային մշակույթի համատեքստում:

Գիտական փաստերը քննելով պատմական զարգացման ընթացքի մեջ՝ Աբեղյանը դառնում է հայ բանասիրության մի քանի ճյուղերի՝ բանագիտության, գրականագիտության, լեզվաբանության «խոշորագույն սիստեմավորող-տեսաբանը»⁴:

Կյանքը, մանկավարժական և հասարակական գործունեությունը

Մանուկ խաչատուրի Աբեղյանը ծնվել է 1865 թ. մարտի 17-ին Նախիջևանի Աստապատ գյուղաքաղաքում: 1876 թ. դարձել է Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանի սան՝ զբաղեցնելով հիվանդության պատճառով ճեմարանից ազատված աշակերտներից մեկի տեղը: Ավարտել է այն 1885 թ. բարձր առաջադիմությամբ: Աբեղյանի դիմում-խնդրանքի հիման վրա հաշվի առնելով նրա պատրաստվածության աստիճանը՝ ճեմարանի վարչությունը նրան նշանակում է դասարանական բաժնի հայոց լեզվի ուսուցիչ, գրադարանապետ ու ճեմարանի խորհրդի քարտուղար:

Ճեմարանական տարիներին Մ. Աբեղյանը սկսում է բանաստեղծություններ գրել՝ թղթին հանձնելով պատանեկան ապրումները, հույզերն ու զգացմունքները, սակայն առավելապես մշակում է ժողովրդական ավանդազրույցներ, կերպավորում պատմաառասպելական հերոսների: Իր այս նախասիրության շրջանակում կատարում է նաև թարգմանություններ ռուս և եվրոպական բանաստեղծներից: Աբեղյանի բանաստեղծությունները տպագրվում են 1886 թ. Թիֆլիսի «Աղբյուր» մանկական ամսագրում:

¹ Աբեղյան. 1966, Աբեղյան. 1967, Աբեղյան. 1968, Աբեղյան. 1970, Աբեղյան. 1971, Աբեղյան. 1974, Աբեղյան. 1975, Աբեղյան. 1985: Մ. Աբեղյանի գիտական աշխատությունների մատենագիտական թեմատիկ ցանկը տե՛ս Հարությունյան, Պողոսյան. 2015, 92–127:

² Տե՛ս Հարությունյան. 1970, 5–11:

³ Դոլուխանյան. 2023, 215:

⁴ Հարությունյան. 1970, 640:

Աբեղյանն ազատ ժամանակը տրամադրում է նաև բանահյուսական, ազգագրական նյութեր հավաքելով: 1886 թ. ճեմարանի դռնապան Նախտ քեռուց՝ Նահապետից, գրի է առնում հայ ժողովրդական էպոսի պատումը:

Մ. Աբեղյանը դասավանդում է ճեմարանում 2 տարի, 1887 թ.՝ տեղափոխվում Շուշիի թեմական հոգևոր դպրոց, աշխատում որպես հայոց լեզվի և գրականության ուսուցիչ: Շուշիում հրատարակվում են նրա բանաստեղծությունների ժողովածուն «Նմուշներ» (1888) և էպոսի իր գրառած պատումը «Դավիթ և Մհեր» վերնագրով: Շուշիում Աբեղյանն ուսուցիչների անդամակցությամբ կազմում է գրական խմբակ: Տարբեր հարցերի շարքում քննարկման նյութ են դառնում նաև Աբեղյանի բանաստեղծությունների ժողովածուն և «Դավիթ և Մհեր» պատումը: Արձագանքները որոշիչ էին Աբեղյանի համար՝ ընտրելու գիտության ճանապարհը. նա սկսում է էպոսի խորքային ուսումնասիրությունը:

Շուշիից հետո Աբեղյանը, որպես հայոց լեզվի և գրականության ուսուցիչ, պաշտոնավարում է Թիֆլիսի Հովնանյան օրիորդաց վարժարանում՝ շարունակելով ակտիվորեն մասնակցել գրական, հանրային կյանքին: Թղթակցում է «Նոր-Դար» օրաթերթին՝ հանդես գալով հայ գրականությանը, հայոց լեզվին, թատրոնին նվիրված գրական-քննադատական հոդվածներով, աշխատակցում է «Մուրճ» ամսագրին, թարգմանում Գոգոլի «Տարաս Բուլբան» (Թիֆլիս, 1892), դառնում Թիֆլիսի հայերեն գրքերի հրատարակության խմբագրական մասնաճյուղի անդամ՝ զբաղվելով նաև գրական-հրատարակչական աշխատանքով: Դեռ այդ տարիներին Աբեղյանը մեծապես կարևորում է ազգային մամուլի դերը՝ ժողովրդին հուզող խնդիրները բարձրացնելու, հասարակությանը քաղաքականապես հասունացնելու, կազմակերպելու հարցերում: Ազգային, քաղաքական, բնտանեկան, բարոյական հարաբերությունների նոր ըմբռնումների պայմաններում Մ. Աբեղյանն առաջադրում է ազգի նկարագիրն իր լավագույն կողմերով պահպանելու, եվրոպականից միայն առաջադիմության և լուսամիտ գաղափարները վերցնելու, ժողովրդին կրթելու, կազմակերպված հասարակություն ունենալու և ազգային միասնության հասնելու խնդիրները: Առաջարկում է յուրաքանչյուր գաղափար կիրառելիս հաշվի առնել տվյալ երկրի հասարակական կյանքի պայմանները⁵:

Աբեղյանը կարևորում է սեփական լեզվի ու մշակույթի գնահատման, պահպանման խնդիրները՝ առաջ քաշելով գրական հուշարձանների, գեղարվեստական երկերի հրատարակման, անցյալի իմացության, հայ հին գրականության ուսումնասիրության, արժեքների վերագնահատման հարցերը: Չի վարանում պատեհ առիթով ընդգծելու հայոց պատմության համար հայ եկեղեցու ունեցած նշանակությունը՝ պայմանավորված նրա ազգային բնույթով⁶:

Հայագիտության առջև ծառացած տարատեսակ խնդիրներին քաջատեղյակ Աբեղյանը, հետամուտ գիտելիքների խորացմանը, 1893 թ. մեկնում է Գերմանիա՝ ուսանելու բարձրագույն հաստատություններում: Ենայի, Լայպցիգի, Բեռլինի համալսարաններում 1893–1895 թթ. ծանոթանում է գերմանական գրականությանը, ուսումնասիրում հնդեվրոպական ժողովուրդների առասպելաբանությունը, խորանում փիլիսոփայության մեջ: Եվս մեկ տարի սովորում է

⁵ «Նոր-Դար» (Թիֆլիս), 28. XI. 1889:

⁶ «Նոր-Դար», 14. VI. 1891:

Ֆրանսիայում Սորբոնի համալսարանում: Ավարտական քննությունները հանձնում է Ենայի համալսարանում: 1898 թ. պաշտպանում է «Հայ ժողովրդական հավատալիքը» (գերմաներեն) ատենախոսությունը և ստանում փիլիսոփայության դոկտորի աստիճան: Աշխատությունն արժանանում է բարձր գնահատականի և 1899 թ. տպագրվում Լայպցիգում:

Արտասահմանում գտնվելու տարիներին էլ Մ. Աբեղյանը շարունակում է թղթակցել «Նոր-Դար»-ին, «Արարատ» ամսագրին: 1897 թ. «Արարատ»-ում տպագրում է «Մեր երկու գրական լեզվի միություն խնդիրը» հոդվածը: Մեկ գրական լեզվի հարցը համարում է պատմական անհրաժեշտություն՝ կապված ինչպես գրականությունը բոլորին հասանելի դարձնելու խնդրի հետ, այնպես էլ քաղաքական առումով. «Մի՛ ազգային գրականությունն է առաջ բերում ազգային գիտակցությունը, միության ինքնաճանաչությունը»⁷,— գրում է Աբեղյանը: Նա առաջադրում է լեզուների միավորման տեական գործընթաց սկսելու քայլերը, ցույց տալիս ուղիները:

1898 թ. Գերմանիայից վերադառնալուն պես, Մ. Աբեղյանը հրավիրվում է դասավանդելու Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանում: Իրեն կրթած հաստատությունում նա մանկավարժությամբ է զբաղվում շուրջ 16 տարի՝ դասավանդելով մի շարք առարկաներ (հայոց լեզու՝ գրաբար և աշխարհաբար, հայոց հին գրականություն, պատմություն, տաղաչափություն, ժողովրդական բանահյուսություն և այլն):

1898 թ. ճեմարանի հիմնադրման 25-ամյա հոբելյանն առիթ է դառնում Աբեղյանի համար լուսաբանելու Գևորգ Դ կաթողիկոսի ազգանվեր գործունեությունը, մասնավորապես՝ կրթության զարգացմանը նպաստող ձեռնարկումները⁸: Միևնույն ժամանակ չի կարողանում անտարբեր մնալ ճեմարանում կուտակված բազմաթիվ խնդիրների հանդեպ, որոնցից մեկն էլ ուսուցիչների նյութական անապահով վիճակն էր:

1900-ական թվականներին Աբեղյանն ակտիվորեն արձագանքում է թե՛ ազգային քաղաքական կյանքին, թե՛ ճեմարանի բարեփոխումների պահանջներին: «Հայ-թրքական կռիվը» վերնագրով հոդվածաշարը⁹ գրում է հայ-թաթարական ջարդերի դրդապատճառները վեր հանելու միտումով:

Այդ տարիներին քննարկումների տեղիք էր տվել նաև հայոց լեզվի ուսուցիչների՝ մայրենիին լավ չտիրապետելու իրողությունը: Ի պատասխան «Հորիզոն» թերթում Հովհ. Թումանյանի «Հայերեն չգիտեն» բաց նամակին¹⁰ Աբեղյանը նույն թերթում տպագրում է «Մեր դպրոցական կյանքից» հոդվածաշարը¹¹: Նա մատնանշում է մի քանի պատճառներ՝ հասարակական-քաղաքական, սոցիալական, հոգեբանական: Պակաս կարևոր չի համարում հայոց լեզվի ծրագրերն ու դասավանդման եղանակները, գրաբարի համեմատ կենդանի լեզուն երկրորդական պլան մղելը, հանրակրթական մյուս առարկաների շարքում հայոց լեզվին որևէ արտոնություն չտալը: Կարևորում է նաև ուսուցչին օգնելու ձեռնարկների անհրաժեշտությունը:

⁷ Աբեղյան. 1897, 426:

⁸ Աբեղյան. 1899:

⁹ «Նոր-Դար», 31. I, 02–05, 07–08. II. 1906:

¹⁰ «Հորիզոն» (Թիֆլիս), 17. VI. 1910:

¹¹ Հոդվածաշարի քննություններ տե՛ս Մ ն ա ց ա կ ա ն յ ա ն. 2023, 252–260:

ինչ վերաբերում է ճեմարանի ուսումնական ծրագրերի, նպատակի և կենցաղավարման փոփոխություններին՝ Մ. Աբեղյանը հիմնավորումներով ու առաջարկություններով դիմում է կաթողիկոսին: Էջմիածնի բարձրագույն հոգևոր իշխանությունը իրականացնում է միայն մասնակի փոփոխություններ:

Ճեմարանում աշխատելու տարիներին Աբեղյանը զբաղվում է նաև գիտական գործունեությամբ, գրում լեզվաքերականական հարցերին նվիրված աշխատություններ, ուսումնասիրում XIX դարի հայ գրականությունը:

1915 թ. Մ. Աբեղյանն ազատվում է աշխատանքից: Հեռանալուց հետո Աբեղյանը դասավանդում է Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում: Թիֆլիսը նրան հնարավորություն է տալիս հասարակական և գիտահետազոտական առավել լայն գործունեություն ծավալելու: Աբեղյանն ընդգրկվում է Հայ գրողների կովկասյան և Հայոց ազգագրական ընկերությունների կազմում, որոնք զբաղվում էին գիտական ու մշակութային խնդիրներով, հայ գրականությունը հանրահռչակելու ծրագրերով, ուսումնական դասընթացների կազմակերպումով: Այդ ընկերությունների ամբիոններից կարդում է մի շարք զեկուցումներ՝ նվիրված անվանի հայագետներին, հայոց հին գրականության տարբեր հարցերին: Գրիգոր Նարեկացուն նվիրված դասախոսությունը հրատարակվում է «Ազգագրական հանդես»-ում¹², իսկ հայ հին բանաստեղծության պատմական զարգացման մասին դասախոսությունը՝ Թիֆլիսում 1917 թ. Հովհ. Թումանյանի նախաձեռնությամբ¹³: «Դա հայ ժողովրդի պատմական իրական կեցությամբ պայմանավորված հայոց հին բանաստեղծության բոլոր էական փուլերի հազարամյա զարգացման գեղագիտական ու պատմա-փիլիսոփայական խոր իմաստավորումն էր»¹⁴:

1917 թ. Հայոց ազգագրական ընկերության հիմնադրած բարձրագույն դասընթացներում Աբեղյանը ներկայացնում է հին վեպի զարգացման իր տեսությունը: Մեծ հետաքրքրություն են առաջացնում նաև Մ. Գոչի և Վ. Այգեկցու առակներին նվիրված դասախոսությունները:

Մ. Աբեղյանը շարունակում է մանկավարժական գործունեությունը. դասավանդում է Թիֆլիսի նորաբաց Հայկական պետական գիմնազիայում, 2 տարի՝ Կովկասյան համալսարանում:

Իբրև մտավորական ու հայրենանվեր քաղաքացի՝ Աբեղյանը չի կարողանում անտարբեր մնալ 1918 թ. Թիֆլիսից ու Անդրկովկասի տարբեր գավառներից տեղահանված, թուրքական սրից փախած հայ գաղթականների վիճակի ու ճակատագրի հանդեպ: Նրա համար անընդունելի էր վրաց մենչևիկյան կառավարության վարած քաղաքականությունը, որը իրար դեմ էր լարում երկու հարևան ժողովուրդներին: Աբեղյանը «Հայեր և վրացիներ» հոդվածաշարում¹⁵ առաջ է քաշում անդրկովկասյան ժողովուրդների համերաշխության խնդիրը: Նրա գրիչն ուղղված էր նաև հայ քաղաքական այն գործիչների դեմ, որոնք

¹² Աբեղյան. 1916, 85–136:

¹³ Տե՛ս Աբեղյան. 1975, 315–339:

¹⁴ Հարությունյան. 1970, 91:

¹⁵ «Ժողովրդի ձայն» (Թիֆլիս), 04–06, 14–15, 19. IX. 1918, 05. X. 1918, տե՛ս նաև Զաքարյան. 2013, 197–217:

ընտանիքներով լքում էին Հայաստանը՝ վախենալով թուրքական հարձակումներից¹⁶։ Լոռու համար սկսված ազգամիջյան ընդհարումների առիթով Աբեղյանը քննադատում է մենչևիկյան Վրաստանի նկրտումները բուն հայկական տարածքի նկատմամբ և բարձրացնում Վրաստանում ապրող հայերի քաղաքացիական իրավունքները վերականգնելու, հայաբնակ գավառները Հայաստանին վերադարձնելու խնդիրները։

Այդ օրերին է ծնվում Մ. Աբեղյանի «Մանուկ Հայաստան» հոդվածը՝ «նվիրված հայոց պետականության վերականգմանը և այդ առնչությամբ ժամանակի մտավորականության պահվածքին»¹⁷։ Նրանում արտացոլվել են հայրենասեր քաղաքացու ըմբռնումներն ու դիրքորոշումները տեղի ունեցող իրադարձությունների և երկրի ապագայի հանդեպ։

1918 թվականից բարձրացվում են պետական հայերենի մշակման, տարբեր բնագավառներում հայերենի տերմինների ստեղծման հարցերը, բնակչության համատարած անգրագիտության վերացման խնդիրները։

1919 թ. Մ. Աբեղյանը վերադառնում է Հայաստան։ 1921 թ. հայոց լեզվի ուղղագրության բարեփոխումների հանձնաժողովին նա ներկայացնում է արմատական առաջարկություններ, որոնք պետք է կատարվեն աստիճանաբար՝ սկսելով նվազագույն փոփոխություններից։ Սակայն բարեփոխումները գործադրվում են միանգամից, ինչն էլ առաջ է բերում մտավորականների դժգոհությունը։ 1922 թ. Աբեղյանը հրատարակում է «Առաջնորդ հայոց լեզվի նոր ուղղագրության» գրքույկը, իսկ Ստ. Մալխասյանցի «Առաջնորդ հայոց լեզվի նոր ուղղագրության» հոդվածից հետո¹⁸ «Ուղղագրության ուեֆորմը» գիրքը (1925), որում հիմնավորում է իր կողմից առաջ քաշված դրույթները։ 1940 թ. ՀՀ պետական լեզվի՝ 1922 թ. կառավարության կողմից հաստատված ուղղագրական բարեփոխումները ենթարկվում են միայն մասնակի փոփոխությունների, և, ինչպես գրում է Ս. Հարությունյանը, «Աբեղյանը դառնում է հայոց լեզվի արդի ուղղագրության հիմնադիրը»¹⁹։

Չնայած ծանրաբեռնվածությանը՝ Մ. Աբեղյանը երկրի նյութատնտեսական ծանր պայմաններում իր նպաստն է բերում ժողովրդին անդամակցելով Հայաստանի օգնության կոմիտեին (1921)։ Հետագայում դառնում է Հայաստանի կենտրոնական գործադիր կոմիտեի անդամ (1925), Երևանի քաղաքային խորհրդի անդամ (1927), Անդրկովկասի կենտգործկոմի նախագահությանն առընթեր կազմված ՀԽՍՀ բնակավայրերի անունների ճշգրտման ու ձևավորման հանրապետական հանձնաժողովի նախագահ (1932)։

1935 թ. մատուցած ծառայությունների համար Աբեղյանին շնորհվում է գիտության վաստակավոր գործչի կոչում, ապա՝ բանասիրական գիտությունների դոկտորի աստիճան՝ առանց ատենախոսության պաշտպանության։ 1943 թ. Մ. Աբեղյանն արժանանում է ՍՍՌՄ գիտությունների ակադեմիայի ակադեմիկոսի բարձր կոչման։

¹⁶ «Ժողովրդի ձայն», 21, 28. IX, 02. X. 1918:

¹⁷ Տե՛ս Զ ա ք ա Ր յ ա ն. 2012, 240–245: Աբեղյանի հրապարակախոսական ժառանգության մի մասը տե՛ս Էջեր Մանուկ Աբեղյանի պատմահրապարակախոսական ժառանգությունից. 2013:

¹⁸ «Մարտակոչ» (Թիֆլիս), 12–13. I. 1924:

¹⁹ Հ ա Ր Ո Ւ Թ յ Ո Ւ Ն Յ ա ն. 1970, 118:

1943 թ. նոյեմբերին հիմնադրվում է Հայաստանի գիտությունների ակադեմիան: Բացման նիստում ելույթ է ունենում նաև ակադեմիկոս Մ. Աբեղյանը: Նրա ելույթը մատնանշում է ակադեմիայի զարգացման ուղղությունները, ընդգծում է ակադեմիայի դերը ժողովրդի կենսամակարդակը բարձրացնելու գործում, ակադեմիայի ազգային բնույթը և հայագիտության զարգացման նշանակությունը՝ իբրև առանձին ազգ գոյություն ունենալու իրավունքի համար²⁰:

1944 թ. Հայաստանի ակադեմիայի նախագահ Հովսեփ Օրբելին Մ. Աբեղյանին առաջարկում է ստանձնել գրականության ինստիտուտի տնօրենի պաշտոնը: Վատթարացող առողջության պատճառով վերջինս մերժում է առաջարկը:

Գիտնականը վախճանվում է 1944 թ. սեպտեմբերի 25-ին: Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի գրականության ինստիտուտը և Երևանի թիվ 36 միջնակարգ դպրոցը կոչվում են Մ. Աբեղյանի անունով: Նշանակվում են Մ. Աբեղյանի անվան կրթաթոշակներ: Որոշում է կայացվում կազմել և հրատարակել Աբեղյանի գիտական աշխատությունները:

Մանուկ Աբեղյանը տեքստաբան

Խորապես գիտակցելով հայ ժողովրդի բազմադարյան հարուստ մշակույթը նույն այդ ժողովրդին և օտարներին ճանաչելի դարձնելու անհրաժեշտությունը՝ Աբեղյանը, ինչպես արդեն նշել ենք, 1886 թ. գրի է առնում «Սասնա ծռեր» էպոսի երկրորդ պատումը²¹ և հրատարակում: Նա արժևորում է պատումը բարբառագիտական, կուլտուր-պատմական, գեղարվեստական տեսակետներից, այն համարում ազգային վեպ²²:

Տարիներ անց՝ 1932 թ., չնայած չափազանց զբաղվածությանը, Մ. Աբեղյանը ընդունում է պետական հրատարակչության գեղարվեստական բաժնի վարիչ Եղիշե Չարենցի առաջարկը՝ կազմելու էպոսի գիտական բնագիրը²³: Աբեղյանը և Կ. Մելիք-Օհանջանյանը հավաքված տպագիր և անտիպ 65 պատումներից ընտրում են առավել ամբողջական 48 պատումները, դրանց տիպաբանական նկարագրի հիման վրա դասակարգում, հնարավորության դեպքում տողատում արձակ պատումները, բաժանում հատվածների, վերնագրում: Ընդհանուր ներածությունից բացի, ուր գիտարկվում են էպոսի ծագման, զարգացման, բովանդակության խնդիրները, գեղարվեստական առանձնահատկությունները, յուրաքանչյուր պատում ներկայացնում են առաջաբանով՝ բանասացի, բանահավաքի, գրառման հանգամանքների հետ կապված տվյալներով:

Կազմողների մշակած բնագրագիտական սկզբունքների շնորհիվ պատումները ներկայանում են գիտական հարուստ ապարատով՝ ընդարձակ առաջաբան, ծանոթագրություններ, հերոսների ճյուղագրություն, առարկայական և

²⁰ Ելույթի ամբողջական բնագիրը տե՛ս Ձ ա ղ ա Ր յ ա ն. 2013, 3–12:

²¹ Առաջին պատումը հրատարակել էր բանասեր-բանահավաք Գարեգին Սրվանձտյանցը (տե՛ս Գրոց ու բրոց եւ Սասունցի Դավիթ կամ Մհերի դուռ. 1874):

²² Ա բ ե ղ յ ա ն. 1985, 7–65:

²³ Ե. Չարենցը դիմել էր Աբեղյանին 1931 թ.: Երկրորդ անգամ դիմել է 1932 թ.: Աբեղյանը ստանձնում է չափազանց աշխատատար գործը՝ ունենալով բանասեր Կ. Մելիք-Օհանջանյանի համաձայնությունը՝ աշխատակցելու բնագրի կազմման գործում: Առաջին հատորը լույս է տեսնում 1936 թ., երկրորդ հատորի առաջին մասը՝ 1944 թ., երկրորդ մասը՝ 1951 թ.:

անվանական ցանկեր, վեպի տարածման քարտեզ: Հաջողությամբ լուծվում է նաև բարբառային-հնչյունական տարբեր առանձնահատկություններ ունեցող գրություններն ուղղագրական միօրինակության բերելու հարցը: «Սասնա ծռեր»-ի պատումների երեք հատորները մեծարժեք նյութ էին պարունակում գիտական նոր ուսումնասիրություններ կատարելու համար:

«Սասունցի Դավիթ» ժողովրդական վեպի հազարամյա հոբելյանը կազմակերպելու առիթով ստեղծված հոբելյանական հանրապետական կոմիտեն Մ. Աբեղյանի առաջարկությամբ որոշում է կայացնում կազմել և տպագրել «Սասունցի Դավիթ» գիտական համահավաք բնագիրը՝ հայերեն և ռուսերեն: Առաջին ճյուղը՝ «Սանասար և Բաղդասար» վերնագրով, կազմում է Մ. Աբեղյանը: Բնագիրը թարգմանվում է մի քանի լեզուներով՝ հասանելի դառնալով տարբեր ժողովուրդների:

1901 թ. Մ. Աբեղյանը բանասեր Սեթ Հարությունյանի աշխատակցությամբ ձեռնարկում է Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» համեմատական բնագիրը կազմելու աշխատանքները: Գիրքը լույս է տեսնում 1913 թ.²⁴: Հենվելով նախորդ բանասերների ձեռքբերումների վրա՝ Աբեղյանը ճշգրտում է 35 ձեռագրերի և տպագիր օրինակների խմբային պատկանելությունը, առանձնացնում բնագրաբանական տարբերությունները: Առաջաբանում տալիս է օրինակների նկարագրությունը, բացատրում բնագիրը կազմելու հանգամանքները: Հրատարակությունն առանձնանում է նաև հանգամանալից ծանոթագրություններով, հատուկ անունների ցանկով: Այդ բնագիրը «ի հայտ էր բերում Խորենացու «Պատմության» բնագրաբանական գրեթե բոլոր էական հատկանիշներն ու օրինաչափությունները»²⁵:

Տեքստաբանական նույն սկզբունքներով է կազմում Աբեղյանը Կորյունի «Վարք Մաշտոցի» երկի բնագիրը: Գրում է երկի պատմական և բանասիրական արժեքը ներկայացնող առաջաբան, ծանոթագրություններ, կազմում հատուկ անունների ցանկ, կատարում ճշգրտումներ՝ 9 ձեռագիր և տպագիր օրինակների համեմատության հիման վրա, տարրնթերցվածների դասակարգում, կետադրական և ուղղագրական ուղղումներ: Քննական բնագիրը լույս է տեսնում 1941 թ. տեքստին զուգահեռ դրված աշխարհաբար փոխադրությամբ²⁶, որն առավել նպաստում է երկի տարածմանը: Այդ բնագրից են հետագայում թարգմանվում Կորյունի «Վարք Մաշտոցի» երկի ռուսերեն²⁷, անգլերեն²⁸ հրատարակությունները:

1940 թ. Մ. Աբեղյանը կազմում է հայրենների և անտունիների համահավաք ժողովածուն²⁹: Նրանում ներառված են 500-ից ավելի երգեր իրենց տարբերակներով: Հարյուրավոր փոքր տաղերի քննական բնագրերը կազմելն ուներ իր դժվարությունները: Աբեղյանը հիմք է ընդունում տաղի համեմատաբար կատարյալ փոփոխակը և մնացածը համեմատում նրա հետ, առանձնացնում տարբերակները, նշում բնագրական տարբերությունները, կատարում սխալների,

²⁴ Մովսէսի Խորենացու Պատմութիւն Հայոց. 1913:

²⁵ Հարությունյան. 1970, 603:

²⁶ Կորյուն. 1941:

²⁷ Кориун. 1962.

²⁸ Koriwn. 1964.

²⁹ Աբեղյան. 1940:

վրիպակների ուղղումներ, վերծանում անհասկանալի բառերը, տեքստերը ենթարկում ուղղագրական միօրինակության: Կցված են նաև օգտագործված աղբյուրների, հատուկ անունների ցանկերը:

Մանրակրկիտ, բծախնդիր աշխատանք էր պահանջում նաև 1940 թ. տպագրված «Ժողովրդական խաղիկներ. գյուղական փոքր երգեր իրենց փոփոխականերով» ժողովածուն: Կոմիտասի հետ Աբեղյանը 1900 թվականից գրառում, ապա դասակարգում է տասնյակ հազարավոր խաղիկները: 1903–1905 թվականներին Մ. Աբեղյանը և Կոմիտասը մի քանի մասով հրատարակում են «Հազար ու մի խաղ» երգարանը: Ընդհատված աշխատանքն Աբեղյանը վերսկսում է 1927 թ. արդեն առանց Կոմիտասի: Մի քանի անգամ դասակարգման սկզբունքը փոխելուց հետո Աբեղյանը գտնում է երգերն ու տարբերակները համակարգելու ձևը. առաջնորդվում է երգերն ըստ հանգերի այբբենական կարգով դասավորելու սկզբունքով: Նա նաև բարբառային վերջավորություն ունեցող հանգաբառերը վերածում է գրական ձևերի և, առհասարակ, կատարում լեզվի մասնակի գրականացում՝ հանրամատչելի դարձնելով ժողովածուն:

Այսպես, Մ. Աբեղյանը նպաստում է հայ տեքստաբանության զարգացմանը, մշակում, լրացնում և ամբողջացնում է քննական բնագրեր կազմելու գիտական չափանիշները՝ դառնալով «բանասիրության այդ ճյուղի հիմնադիրներից ու զարգացողներից մեկը մեզանում»³⁰:

Մանուկ Աբեղյանի բանագիտական հետազոտությունները

Մ. Աբեղյանի հետաքրքրությունների շրջանակում էին թե՛ բանահյուսության գրավոր հուշարձանները, թե՛ կենդանի վիպական բանահյուսությունը:

1899–1900 թթ. «Արարատ» ամսագրում հրատարակված «Հայ ժողովրդական առասպելները Մովսես Խորենացու Հայոց պատմության մեջ» աշխատությունում³¹ Աբեղյանը կատարում է վիպական հին բանահյուսական նմուշների ամբողջական հետազոտություն: Հանգամանորեն քննում է Խորենացու օգտագործած տերմինները, ճշգրտում դրանց իմաստային շրջանակը, հանգում եզրակացություն, որ Խորենացու գրքով մեզ են հասել բուն առասպելներ և վիպական պատմական գրույցներ: Նա զուգահեռներ է անցկացնում հայ և ուրիշ ժողովուրդների առասպելական-դիցաբանական երևույթների միջև, անդրադառնում ընդհանուր մոտիվներին: Կատարում է հատուկ անունների ստուգաբանություն, վեր հանում առասպելների պատմական կողմը: Հետազոտության նման մեթոդաբանությամբ Աբեղյանը կարողանում է ներկայացնել քննվող բանահյուսական նմուշների ամբողջական նկարագիրը, ցույց տալ առասպելների կերպափոխումները, բացահայտել առասպելների մեջ առկա հայկական հավատալիքային տարրերը:

Խորենացու կողմից «Վիպասանք» բնութագրվող վիպական պատումները Մ. Աբեղյանը դիտարկում է իբրև ամբողջական վեպ՝ այն համարելով «պատմական բանաստեղծություն»՝ պատմություն չաղախված երևակայական, բանահյուսական տարրերով³²:

³⁰ Հ ա Ր Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն Յ ա ն. 1970, 620:

³¹ Ա բ ե Ղ յ ա ն. 1985, 66–272:

³² Ա բ ե Ղ յ ա ն. 1966, 94–95:

Գիտնականը ճշգրտում է հայոց առաջին վեպի դարաշրջանը, պատմական աստղձր, սոցիալ-քաղաքական տեղաշարժերը, որոնք նպաստել են այդ գրույցների ստեղծմանը, ցույց է տալիս պատմական անձնավորությունների երբեմն մեկ հավաքական կերպարով հանդես գալը, պատումների հարակցումը պայմանավորում է դրանց գաղափարական բովանդակությամբ. դրանք արտացոլում են թագավորական տոհմի շահերը: Վեպի ծագման հասարակական-քաղաքական շարժառիթների թվում նա հատկապես ընդգծում է կոպող գործերին հերոսության օրինակներով ոգևորելու հանգամանքը: Քննության նյութ են դառնում վեպի գեղարվեստական առանձնահատկությունները:

Առանձնապես մեծ է Մ. Աբեղյանի հետազոտության նշանակությունը խորենացու աղբյուրների ճշգրտման հարցում: Նա հերքում է տարածված վարկածներն առասպելների կեղծ լինելու վերաբերյալ: Աբեղյանը ստեղծում է հայոց առաջին հին վեպի սկզբնավորման և զարգացման տեսությունները:

Հայ վիպական բանահյուսության երկրորդ վեպն Աբեղյանը գտնում է Ագաթանգեղոսի և Բուզանդի պատմությունների վիպական հատվածներում: Հայ Արչակունիների ու պարսից Սասանյանների միջև մի քանի սերունդ տևած և հայոց թագավորության անկումով ավարտվող այդ վեպն Աբեղյանն անվանում է «Պարսից պատերազմ»³³: Մեթոդաբանական նույն սկզբունքներով է նա քննում երկրորդ վեպը միևնույն ժամանակ բացահայտելով սյուժետային նմանությունները «Վիպասանք»-ի հետ, դրանց առկայության պատճառները: Քննության նյութ են դառնում վեպի թեմատիկան, պատմական աստղձր, ծագման ժամանակաշրջանը, հասարակական-քաղաքական շարժառիթները, նպատակները, վեպի գեղարվեստական առանձնահատկությունները, շատ պատումների գոյատևելը հայ միջնադարյան պատմիչների երկերում:

«Պարսից պատերազմ»-ի տեղայնացված մոտիվները Մ. Աբեղյանը քննում է «Հայ ժողովրդական վեպը» (1906) և «Հայ վիպական բանահյուսություն» (1933–1935) աշխատություններում:

Բանավոր վիպական բանահյուսության հետազոտությունն Աբեղյանը սկսում է «Սասնա ծռեր» վեպի ուսումնասիրմամբ: «Դավիթ և Մհեր»-ի առաջաբանում համեմատում է պատումը խորենացու պատմության հին վեպի չափածո հատվածների հետ: «Ազգային վեպ» հետազոտության մեջ (1889–1890)³⁴ քննում է իր և Սրվանձտյանցի գրի առած պատումների ծագման հնության խնդիրը, պատումների պատմական ու դիցաբանական շերտերը, հերոսներին բնորոշ դյուցազնական-առասպելական հատկանիշները, հայ ժողովրդի՝ վեպի համար աղբյուր հանդիսացած հին ու նոր հավատալիքները:

1906–1908 թթ. «Ազգագրական հանդես»-ի մի քանի համարներում լույս է տեսնում Մ. Աբեղյանի «Հայ ժողովրդական վեպը» խորագրով ընդարձակ ուսումնասիրությունը: Օգտագործելով նախորդ հետազոտողների արդյունքները՝ 15 նոր պատումների հիման վրա զարգացնում է իր կողմից նախկինում առաջ քաշված տեսակետները, հիմնավորում հարցադրումները, կատարում ճշտումներ, անդրադառնում նոր խնդիրների, ինչպիսիք են, օրինակ, վեպի աշխարհագրական տարածվածության, վիպասանների սոցիալական պատկանելության հարցերը: Առավել հանգամանորեն է քննում վեպի ժանրային և գե-

³³ Աբեղյան. 1966, 181:

³⁴ Աբեղյան. 1985, 12–65:

դարվեստական հատկանիշները՝ կատարելով վեպի ու հեքիաթի զուգադիր համեմատություններ: Պարզում է պատմության հետ վեպի ունեցած հարաբերությունը, մասնավորապես՝ XIX դ. կեսերին Սասնա նշանավոր ապստամբության արտացոլումը, բացահայտում է խորենացու պատմության որոշ զրույցների հետ նմանությունները: Աբեղյանը «Սասնա ծռեր»-ը համարում է «Պարսից պատերազմ»-ի կերպարայինությունը, վեպը դիտարկում է իր զարգացման մեջ:

«Հայ վիպական բանահյուսություն» աշխատության մեջ³⁵ Մ. Աբեղյանը մեծ ուշադրություն է դարձնում «Սասնա ծռեր»-ի գեղարվեստական յուրահատկություններին: Ամրագրում է, որ հին վեպերն ու առասպելներն ունեն ընդհանրական հատկանիշ. հայ ժողովրդի դարավոր պայքարի արտացոլումն են ազգային ինքնության, ազատության համար:

Այսպես, Աբեղյանը քննում է հին վիպական երգերի զարգացման տարբեր աստիճանները, գրավոր և բանավոր ողջ ժառանգությունը բաժանում է վիպական 5 շրջանների, ստեղծում ժողովրդական վիպերգերի ու վեպերի ծագման ու տիպաբանական զարգացման տեսությունը՝ «որպես հայ վիպա-պատմական բանահյուսության գոյացման ու դարավոր զարգացման մի նորագույն ուսմունք»³⁶:

1939 թ. Մ. Աբեղյանը հրատարակում է «Մատենագիտություն «Սասունցի Դավիթ» հայ ժողովրդական վեպի մասին» ուսումնասիրությունը, որում բնութագրում ու արժեքորում է 1874–1939 թթ. լույս տեսած քննական ողջ գրականությունը «Սասնա ծռեր» էպոսի վերաբերյալ:

Հայ ժողովրդական քնարական բանահյուսությանը նվիրված առաջին հետազոտությունն Աբեղյանը գրել է 1904 թ.: Այն տպագրվել է նույն թվականին «Արարատ» ամսագրի 2–11-րդ համարներում, ապա՝ լույս տեսել առանձին գրքով Վաղարշապատում (1904), հավելումներով վերահրատարակվել՝ 1940 թ.³⁷: Աբեղյանը քննում է գյուղական սիրո երգերը, դրանց ժանրային նկարագիրը, զարգացումը, գեղջկական կյանքի առօրյայի, բնության երևույթների անդրադարձները դրանցում, հորինվածքային առանձնահատկությունները, փոքր խաղերից ընդարձակ երգերի առաջացման ճանապարհները, ընդգծում է երգերի ազգագրական, ճանաչողական արժեքը:

Աբեղյանը հանգամանալից քննության է ենթարկում նաև հին գուսանական-ժողովրդական երգերը (1927–1928)³⁸: Պարզում է դրանց հեղինակային պատկանելության հարցը, քննում բանաստեղծական յուրահատկությունները՝ ոտանավորի չափ, տողի ուղիղ, լեզու, հանպատրաստից հորինվածք, նաև ձևական այնպիսի հատկանիշներ, ինչպիսիք են երգերի տարբերակների առկայություն, տների ու տողերի շարժունություն, տաղաչարքերի առաջացման հանգամանքներ, կրած փոփոխություններ:

Մ. Աբեղյանը գուսանական երգերը համարում է ուրախության, խնջույքի երգեր՝ անդրադառնալով դրանցում արտահայտված աշխարհայեցողությանը, կենցաղային գծերի արտացոլմանը: Ցույց է տալիս հայրենիների և անտունիների նույնությունը: Զուգադրում է հին հայրեններն ու նոր ժողովրդական երգերը՝

³⁵ Աբեղյան. 1966:

³⁶ Հարությունյան. 1970, 241:

³⁷ Աբեղյան. 1967, 283–383:

³⁸ Աբեղյան. 1967, 11–282:

դրանցում տեսնելով նույն մոտիվների, բանաստեղծական պատկերների, հոգեբանությունից առկայությունը:

Աբեղյանի հետաքրքրությունների շրջանակում էին նաև ազգագրական հարցերը: Գերմանիայում տպագրած «Հայ ժողովրդական հավատալիքը» («Der armenische Volksglaube») ուսումնասիրության մեջ³⁹ նա քննում է Հին Հայկական դիցաբանական երևույթների առկայությունը Հայ ժողովրդական հավատալիքներում, բնութագրում է հմայական աղոթքները, համեմատում գրավոր հմայիլների հետ: Մ. Աբեղյանը Հայ ժողովրդական հավատալիքները քննում է հնդեվրոպական աշխարհի համանման երևույթների համեմատությամբ, համընդհանուր օրինաչափությունների դարգացման շղթայում:

Ազգագրական խնդիրներին Աբեղյանն անդրադառնում է նաև տարիներ անց. պատմական վկայությունների վրա հենված հետաքրքիր, նաև բանավիճային տեսակետներ է առաջ քաշում Հայկական լեռնաշխարհում հայտնաբերված ձկնակերպ քարե կոթողների վերաբերյալ 1941 թ. գրած աշխատության մեջ⁴⁰:

«Աբեղյանի հետազոտությունների շնորհիվ, — գրում է Ս. Հարությունյանը, — թոթովախոս Հայ բանագիտությունը մի քանի տասնամյակի ընթացքում ձեռք է բերում իր բոլոր էական հատկանիշները ... և իր գիտական սխառմով ու մակարդակով հավասար է դասվում ժամանակի եվրոպական և ուսասկան բանագիտության մակարդակին»⁴¹:

Աբեղյանը գրաքննադատ, գրականագիտական հետազոտությունները 1880-ական թվականներից սկսած Մ. Աբեղյանը քննադատությունը դնում է գիտական բարձր հիմքերի վրա: Նրա համար կարևորվում են քննվող երկերի գաղափարական բովանդակության ու ձևի, արվեստի խնդիրները, ստեղծագործության ազդեցության հարցը հասարակական կյանքի վրա: Այդ հայեցակետով է նա դիտարկում Լեոյի «Կորածներ» վեպը⁴²: Ատրպետի «Խնկ Կարապետ» վեպի թերություններին անդրադառնալիս գիտականորեն հիմնավորում է իր տեսակետները ուսուցիչական գեղագիտության պահանջներով⁴³: Աբեղյանն առաջիններից էր, որն արժեւորում է Հովհ. Թումանյանի ստեղծագործությունը: Բարձր է գնահատում բանաստեղծի անդրանիկ ժողովածուի (1890) թեմատիկան, կապը ժողովրդական կյանքի հետ, այդ կյանքի արտացոլման ձևը՝ պարզություն, կենդանություն, զգացմունքների բնականություն, պատկերները վերակերտելու վարպետություն, գեղեցիկ լեզու⁴⁴: Աբեղյանը, ինչպես նկատելի է, ընդգծում է Թումանյանի պոեզիային բնորոշ առանձնահատկություններ, որոնք բանաստեղծն ավելի է խորացնում հետագա տարիներին:

Այ. Ծատուրյանի բանաստեղծությունների անդրանիկ գրքի կապակցությամբ Մ. Աբեղյանը 1891 թ. անդրադառնում է ստեղծագործությունների խրթնաբանություններից գերծ լեզվին, արտահայտչական միջոցներին, ոճին՝ գնահատելով անկեղծ ներշնչանքը որպես հոգեկան վիճակի արտահայտություն⁴⁵:

³⁹ Abeghian. 1899.

⁴⁰ Աբեղյան. 1975, 103–184:

⁴¹ Հարությունյան. 1970, 275:

⁴² «Նոր-Դար», 08, 09. XII. 1889:

⁴³ «Նոր-Դար», 12, 13. X. 1889:

⁴⁴ Աբեղյան. 1975, 361–368:

⁴⁵ Աբեղյան. 1975, 369–388:

Հ. Հակոբյանի անդրանիկ գիրքը վերլուծելիս մատնանշում է հատկանիշներ, որոնք զարգացնելը, ըստ Աբեղյանի, նպաստավոր կլինի բանաստեղծի համար⁴⁶:

Երիտասարդ Աբեղյանը դրսևորում է քննադատից պահանջվող անաչառություն և կարողանում է կատարել տեսական բնութի ընդհանրացումներ: Քննադատի համար կարևորում է եվրոպական գրականագիտության ուսմունքների խմացությունը, և ինքն էլ հետևում է եվրոպական գիտության ձեռքբերումներին: Ապացույցը «Գրական դպրոցներ» ուսումնասիրությունն է (1896–1897)⁴⁷: Այն ամբողջական տեսություն է, ուր Աբեղյանը ներկայացնում է եվրոպական գրական ուղղությունները, դիտարկում է գրականագիտական մի շարք հանգուցային խնդիրներ: Քննության շրջանակում են գեղարվեստական երկի ձևի ու բովանդակության համապատասխանության, գրականության զարգացումը փոփոխությունների, շարժունության մեջ դիտարկելու հարցերը, գրականության և հասարակական կյանքի կապի խնդիրը, գրականության ազգայնության խնդիրը, որով այն առանձնանում է այլ ժողովուրդների գրական ստեղծագործություններից, գրողի անհատականության խնդիրը՝ անձնականի ու հասարակականի փոխհարաբերության տեսանկյունից, մասնավորի և ընդհանուրի հարաբերության խնդիրը:

Տեսական գիտելիքները Մ. Աբեղյանը կիրառում է իր ուսումնասիրություններում: «Ուրվագծեր 19-րդ դարու հայոց գրականության պատմությունից» աշխատության մեջ (1908–1909 թթ.)⁴⁸ քննում է XIX դ. առաջին երեսնամյակի գրաբար գրականությունը, մատնանշում հայ նոր գրականության ձևավորման ընթացքը, զարգացման միտումները: Նա ստեղծագործությունները քննում է գրականության մեջ բերած նորամուծությունների տեսանկյունով, այդ շրջանի բանաստեղծությունը համարում գրաբար և աշխարհաբար գրականությունները կապող միջանցիկ օղակ:

1912 թ. Աբեղյանն անդրադառնում է Հովհ. Հովհաննիսյանի ստեղծագործությանը, դիտարկում նրա բանաստեղծության զարգացման ընթացքը, օրինաչափությունները, ազգային-հասարակական կյանքի ազդակներով պայմանավորված՝ աշխարհայացքի փոփոխությունները, Հովհաննիսյանի ներդրումը բանաստեղծության ձևի ու լեզվի մշակման հարցերում⁴⁹:

Նույն 1912 թ. «Արարատ» ամսագրի էջերում տպագրվում է Աբեղյանի մենագրությունը՝ նվիրված հայոց հին հոգևոր երգերին՝ շարականներին⁵⁰, որոնցով սկզբնավորվել է հայ հին պոեզիան: Նրա հետաքրքրությունը բացատրվում է հայ բանաստեղծության ակունքները հասկանալու ցանկությամբ: Աստվածաշնչից սնվող հոգևոր երգերում տեսնում է հունական օրհներգության երկարատև ազդեցությունը, իսկ ինքնատիպ գծերի առկայություն նկատում է VII դարից՝ պայմանավորված հայ եկեղեցու ծիսական կարգի փոփոխություններով: Աբեղյանը քննում է շարականների գեղարվեստական հատկանիշները,

⁴⁶ Աբեղյան. 1975, 389–394:

⁴⁷ Տե՛ս Աբեղյան. 1975, 185–314:

⁴⁸ Աբեղյան. 1970, 545–621:

⁴⁹ Աբեղյան. 1975, 340–360:

⁵⁰ «Արարատ» (Էջմիածին), 1912, № 7–8, 720–732, № 9, 823–836, № 10–11, 1002–1028, № 12, 1146–1162:

ձևի ու բովանդակության խնդիրները, տալիս շարականների ժանրի ամփոփ բնութագիրը, բացահայտում է նոր հոգևոր երգերի և հին հեթանոսական օրհներգությունների միջև առկա աղերսները:

Մ. Աբեղյանը բացահայտում է նաև հին հոգևոր երգերի ու Գր. Նարեկացու քնարերգության աղերսները: Նշում է Նարեկացու բերած նորությունները թեմատիկ ընդգրկման, նոր ժանրերի, հայկական տաղաչափական նոր ձևերի սկզբնավորման մեջ, հիմնավորում է «Մատյանի» չափածո երկ լինելը՝ ցույց տալով տաղաչափական առանձնահատկությունները: Աբեղյանը վերլուծություններ կատարում է՝ առաջնորդվելով Նարեկացու դարաշրջանի աշխարհայեցողությամբ: Նա ուրվագծում է Նարեկացու արվեստի տեսությունը, որի առաջացումը բացատրում է ժամանակի ճարտարապետական արվեստի ծաղկմամբ: Այդ տեսության մեջ մարդու և բնության արժեքուման, բանաստեղծի կոչման, անհատական զգացմունքները ընդհանուրի միջով անցկացնելու դրույթներ էին: Անկախ բանավիճային որոշ եզրակացություններից, Աբեղյանի այս հետազոտությունն արժևորվել է իբրև «խոշոր երևույթ հայ գեղագիտական մտքի պատմագրության մեջ»⁵¹, նշվել, որ այն այսօր էլ պահպանում է իր գիտական արժեքը «պատմա-բանասիրական հարցերի իր խոր քննությամբ, Նարեկացու ստեղծագործութեան իր լայնախոհ լուսաբանմամբ»⁵²:

Ներկայացրած հարցադրումներով, քննության շրջանակներով գիտական նոր որակ էր նաև Աբեղյանի՝ հայ միջնադարյան առակներին նվիրված ուսումնասիրությունը՝ «Հայոց միջնադարյան առակները և սոցիալական հարաբերությունը նրանց մեջ»⁵³: Առաջնորդվելով կուլտուր-պատմական մեթոդով՝ առակները քննում է միջնադարյան Հայաստանի սոցիալ-դասակարգային կյանքի պատկերի հիման վրա՝ դրանցում տեսնելով սոցիալական հարաբերությունների գեղարվեստական արտացոլումները՝ հակամարտություններ ազնվականության ու ռամիկ դասի, քաղաքի և գյուղի միջև, արհեստավորների միջև, արհեստների ու երկրագործության հակադրություն, համբարությունների միջև մրցակցություններ, հոգևորականության հանդեպ ձևավորված ծաղրական, քննադատական վերաբերմունք, ազգամիջյան հարաբերություններ, խառն ամուսնությունների դատապարտում:

Աբեղյանի այս ուսումնասիրությամբ արժևորվում են առակները՝ իբրև պատմագեղարվեստական վավերագրեր: Ուսումնասիրության հիմքում ընկած է 1917 թ. Թիֆլիսում կարդացած դասախոսությունը, որն Աբեղյանը լրացնում, խմբագրում և հրատարակում է 1935 թ., բայց շարունակում է աշխատել նյութի վրա՝ «Հայոց հին գրականության պատմություն» հատորում Մ. Գոչի և Վ. Այգեկցու ընդհանրական դիմանկարները շարադրելու նպատակով:

Մ. Աբեղյանի գրականագիտական հաջորդ աշխատությունը Մաշտոցի գործի արժևորումն է հայոց գրականության սկզբնավորման ու զարգացման համատեքստում⁵⁴: Վերլուծելով Հայաստանի քաղաքական իրադրությունը IV դ. վերջին, հենվելով Կորյունի «Վարք Մաշտոցի» երկի վրա՝ կատարում է մի շարք ճշգրտումներ Մաշտոցի անձնավորության, Դանիելյան նշանագրերի, գրերի գյուտի հետ կապված հանգամանքների վերաբերյալ: Աբեղյանը ցույց է տալիս

⁵¹ Հ ա ռ ու թ յ ու ն յ ա ն. 1970, 318:

⁵² Ղ ա գ ի ն ե ա ն. 1995, 43:

⁵³ Ա բ ե ղ յ ա ն. 1935, 5–52:

⁵⁴ Ա բ ե ղ յ ա ն. 1941ա, № 1, 47–51, № 2, 41–51:

Հոգևոր ու աշխարհիկ իշխանությունների շահերի միասնականությունը հայոց գրեր ստեղծելու հարցում և հանդուժելու եզրակացություն, որ մեր գրականության թե՛ առաջին շրջափուլը՝ ավանդական բանահյուսությունը, թե՛ երկրորդ՝ «եկեղեցական, մասամբ ֆեոդալական» շրջափուլը, որ սկսվում է գրավոր դպրության սկզբնավորումով և, ըստ էության, շարունակությունն է «Պարսից պատերազմ» վեպի, առաջադրում են նույն գաղափարը՝ պայքարել ազգային ինքնությունը պահպանելու համար:

Տեսական գիտելիքները, հին և միջնադարյան գրականության նորանոր սկզբնաղբյուրների ուսումնասիրություններն առավել ամբողջական պատկերացում են տալիս Մ. Աբեղյանին հայ հին գրականության զարգացման վերաբերյալ: «Համառոտություն հայ ժողովրդական վեպի և հին գրականության պատմություն» հետազոտության մեջ (1923) առանձնացնում և գիտականորեն բնութագրում է հայ հին գրականության զարգացման շրջափուլերը, առանձնացնում յուրաքանչյուրի որակական հատկանիշները, թափանցում է քննվող դարաշրջանների մեջ, արձանագրում հասարակական կյանքում և մարդկանց գիտակցության մեջ տեղի ունեցող փոփոխությունները և դրանց ազդեցությունները մատենագիրների գեղագիտական հայացքների վրա:

Ակադեմիկոս Մ. Սարինյանն իրավացիորեն նկատել է, որ Աբեղյանը, քաջածանոթ լինելով նախորդ ուսումնասիրողների հին գրականության պարբերացման փորձերին, կիրառում է մեթոդաբանական բոլորովին նոր սկզբունք, որով «համատեղում է պատմությունը, բանասիրությունն ու տեսական-փիլիսոփայական մեկնությունը»⁵⁵:

«Վերածնությունը հայ հին գրականության մեջ» (1941) հետազոտությունում⁵⁶ Մ. Աբեղյանը գիտականորեն հիմնավորում է գրականության նորոգման իր տեսությունը՝ անդրադառնալով XVII–XIX դդ. գրականությանը: Հին գրականության զարգացումը դիտարկում է միջնադարյան քրիստոնեական գրականության զարգացման ընդհանուր օրինաչափությունների մեջ: Նա ինքնատիպ երևույթ է համարում հայկական վերածնությունը, որը միտվում է դեպի հեթանոսական աշխարհիկ ոգին ու կյանքը և ոչ թե անտիկ հունահռոմեական կուլտուրան:

Երկու տարի անց Աբեղյանը նորից է անդրադառնում վերածնության իր տեսությանը՝ գրելով «Կյանքի և աշխարհայեցության փոփոխությունը 10-րդ դարի վերջերում և 11-րդ դարի սկզբներում իբրև հիմք հայոց հին գրականության վերածնության շրջանի» հետազոտությունը⁵⁷: Նա քննում է հասարակական կյանքում տեղի ունեցած փոփոխությունները, նոր դասակարգի՝ քաղաքացիության առաջացումը, բարքերի փոփոխությունները, աղանդավորական շարժումները և այդ ամենի ազդեցությունը գրականության վրա:

1944 թ. տպագրած «Հովհաննես Սարկավազ վարդապետ» հետազոտության մեջ⁵⁸ Մ. Աբեղյանը հանգամանորեն վերլուծում է Սարկավազի գեղագիտական տեսությունն արվեստի ծագման մասին, գնահատում նրան իբրև հայրենասիրական գաղափարախոսության սկզբնավորողի, ով հայ գրականության մեջ արժարժում է հայրենիքում մնալու, համախմբվելու թեման: Նա

⁵⁵ Ս ա ռ ի ն յ ա ն. 2004, 198:

⁵⁶ Ա բ ե ղ յ ա ն. 1941թ., 85–106:

⁵⁷ Ա բ ե ղ յ ա ն. 1943, 39–52:

⁵⁸ Ա բ ե ղ յ ա ն. 1944թ., 31–60:

Սարկավագին համարում է հայկական վերածնության նոր մտավոր հոսանքի ներկայացուցիչ⁵⁹:

Հայ հին գրականության պատմության օրինաչափությունները դիտարկելուց, զարգացման շրջանները տարբերակելուց հետո Աբեղյանը սկսում է «Հայոց հին գրականության պատմության» շարադրումը⁶⁰: Դժվարություններն ու խնդիրները բազում էին: Դրանց Աբեղյանն անդրադառնում է աշխատության I հատորի առաջաբանում: Սակավ էին հրատարակված գիտական բնագրերը, գիտական հետազոտությունները, չկային հայոց պատմությունը նվիրված ուսումնասիրություններ՝ դարաշրջանների սոցիալ-քաղաքական կյանքի պատկերներով, գաղափարախոսություններով, անհրաժեշտություն էր եկեղեցական պատմության իմացությունը, ինչպես նաև՝ նյութի համակարգման, ուսումնասիրության մեթոդաբանություն, Հայ հին գրականության հետազոտության առարկայի հստակեցումը: Մ. Աբեղյանը որոշակի փոփոխություններ է կատարում հին գրականության պարբերացման իր տեսության մեջ՝ զարգացնելով Մաշտոցի գործի քննության ժամանակ արտահայտած իր տեսակետները:

Առասպելապատմական շրջանի ուսումնասիրություններից հետո Աբեղյանի քննության առարկան են դառնում թարգմանական գրականությունը, վկայաբանությունները, դավանաբանական պայքարի գրականությունը: Պատմագրությունը, որը նա բաժանում է 5 շրջանի, համարում է հին գրականության կարևորագույն բաղադրիչներից մեկը: Յուրաքանչյուր երկին անդրադառնալիս կատարում է ճշգրտումներ հեղինակի, գրության ժամանակի, երկի աղբյուրների հետ կապված հարցերում: Անդրադառնում է երկը ստեղծելու շարժառիթներին, գաղափարական բովանդակությանն ու գեղարվեստական առանձնահատկություններին, հորինելու եղանակներին, պատմիչի կերպարին, սոցիալ-պատմական իրականությունը վերլուծության ենթարկելու նրա հմտություններին, երկի աղբյուրագիտական նշանակությունը, ընդհանուր պատմագիտական արժեքին, քանի որ նրանում երբեմն տեղեկություններ են հանդիպում ուրիշ ժողովուրդների հետ ունեցած ռազմաքաղաքական հարաբերությունների մասին:

Բանաստեղծների ստեղծագործությունները քննելիս ևս Մ. Աբեղյանը կարևորում է հասարակական կյանքի ազդակները, բացահայտում է բանաստեղծների աշխարհայացքը, գեղագիտական ըմբռնումները, նրանց անհատական խառնվածքով բացատրում ստեղծագործությունների հորինվածքային, ոճական առանձնահատկությունները: Զուգահեռներ է անցկացնում նախորդ շրջանի բանաստեղծների հետ, գնահատում նորարարությունը, տալիս գրական նոր տեսակների ժանրային բնութագիրը: Քննության շրջանակում Աբեղյանն ընդգծում է ուսումնասիրվող հեղինակի ինքնատիպությունը, ազգային ոգին՝ դիտարկելով նրա ստեղծագործությունը համաշխարհային գրականության համապատկերում:

Մեծարժեք բացահայտումներ են Աբեղյանի աշխատության մեջ սոցիալական հակամարտություններին նվիրված անդրադարձները, հավելվածներում ներկայացված բանասիրական ճշգրտումները, երևույթներին տրված գնահատականները:

⁵⁹ Հ ա Ր Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն Յ Ա Ն. 1970, 354:

⁶⁰ Հայոց հին գրականության պատմություն. 1944 թ., գիրք I, Հայոց հին գրականության պատմություն. 1946, գիրք II:

«Հայոց հին գրականության պատմություն» մեջ արտացոլված է հին ու միջնադարյան Հայաստանի կյանքը՝ ներքին ու արտաքին պայքարներով, ընդգծվում է Հայոց հին գրականության ազգային բնույթն ու բովանդակությունը: Դա նկատելի է ոչ միայն գրականության զարգացման շրջափուլերին տրված բնութագրումներում, այլև առանձին ստեղծագործությունների գնահատականներում⁶¹:

Աշխատությունը համարվել է «իր նախորդը չունեցող գրականագիտական մի մոնումենտալ ստեղծագործություն»՝ իր ընդգրկմամբ, իր պատմականությամբ, գրական հուշարձանների գեղարվեստական վերլուծությամբ⁶², համարվել է «Հայ պատմագրության խոշոր նվաճումը, որը մի շարք կողմերով այսօր իսկ մնում է չգերազանցված»⁶³:

Աբեղյանի տաղաչափական ուսումնասիրությունները

Մ. Աբեղյանը մեծ հետաքրքրություն է ցուցաբերում տաղաչափության հարցերին ղեկավարելով «Դավիթ և Մհեր» պատումը ուսումնասիրելիս, ապա ժողովրդական խաղիկների ու հայրենիների բանաստեղծական ձևերը, Նարեկացու Մատյանը, Տերյանի, Չարենցի բանաստեղծությունները քննելիս: Հետագայում անդրադառնում է «Շահնամայի» ոտանավորի չափին⁶⁴:

«Հայերեն տաղաչափության մասին» հոդվածաշարում (1916)⁶⁵ Աբեղյանը հիմնավորում է տարբեր առիթներով առաջ քաշած իր տեսությունը հայերենի տաղաչափության շեշտական լինելու մասին ու եզրակացնում, որ հայերենը միջին տեղ է գրավում ուղևորների և ֆրանսերեն ոտանավորների մեջ, ֆրանսերենից ավելի ուղիղ է⁶⁶:

Աբեղյանը քննում է նաև սովետահայ բանաստեղծության տաղաչափական ձևերի յուրահատկությունները (1923)⁶⁷: Անդրադառնում է Տերյանի կիրառած անապեստյան ոտանավորին, Աբովի, Վշտունու կիրառած բանաստեղծական ձևերին, հայ տաղաչափության զարգացման գործում Չարենցի կատարած ղեկին:

Մ. Աբեղյանի «Հայոց լեզվի տաղաչափություն» աշխատությունը (1933)⁶⁸ համակարգված ուսումնասիրություն է, որում սահմանվում են ուսումնասիրության առարկան, խնդիրները, ի մի է բերվում ամբողջական նյութը, դիտարկվում զարգացման ընթացքը, նշվում են փոփոխությունները: Ըստ Աբեղյանի թեև տաղաչափությունը լեզվական ուսումնասիրություն է, սակայն այն սերտորեն կապված է գրականության, գրականագիտության հետ և, առհասարակ, կարևոր նախապայման է գրականության պատմությունը հետազոտելու համար:

⁶¹ Ն ե Ր ս ի ս յ ա ն. 1990, 92:

⁶² Ա վ դ ա լ բ ե կ յ ա ն. 2009, 313:

⁶³ Ս ա Ր ի ն յ ա ն. 1988, 49:

⁶⁴ Ա բ ե ղ յ ա ն. 1934, 117–128:

⁶⁵ Ա բ ե ղ յ ա ն. 1971, 385–411:

⁶⁶ Ա բ ե ղ յ ա ն. 1971, 410:

⁶⁷ Ա բ ե ղ յ ա ն. 1971, 412–446:

⁶⁸ Ա բ ե ղ յ ա ն. 1971:

Աբեղյանի շնորհիվ շրջանառվում են նոր եզրույթներ ու հասկացություններ, որոնք դառնում են այն հիմքը, որի վրա «XX դարում իր հետագա զարգացումն ապրեց հայկական ոտանավորի ուսումնասիրությունը»⁶⁹:

Վերանայելով իր նախորդ «Դավիթ և Մհեր» (1889), «Ժողովրդական խաղեր, ուսվածք» (1904) ուսումնասիրությունների եզրակացությունը՝ Աբեղյանը հայկական ոտանավորի հիմնական տեսակ համարում է ոչ թե վանկականը, այլ շեշտականը՝ մոտ գերմանականին և ռուսականին: Տեսակետը համարվում է վիճելի⁷⁰. տարիներ անց էդ. Ջրբաշյանը, գրում է, որ գիտնականի գործածած «շեշտական» տերմինը իր բովանդակությամբ համապատասխանում է ժամանակակից գրականագիտության «վանկաշեշտական» տերմինին⁷¹:

Աբեղյանի աշխատությունն աչքի է ընկնում հսկայական նյութի ընդգրկմամբ, գիտական համակարգվածությամբ: Նա դնում է տիպաբանական տաղադիրտության հիմքը, դառնում «հայ տաղաչափության» իբրև մեր բանասիրության մի առանձին ճյուղի իսկական հիմնադիրը, նրա առանձնահատկությունների և օրինաչափությունների բացահայտողը»⁷²:

Մանուկ Աբեղյանի լեզվաբանական հետազոտությունները

Լեզվի զարգացման ընթացքը Աբեղյանը դիտում է իբրև պատմական գործընթաց, լեզվաբանությունը՝ պատմական գիտություն, քանի որ լեզուն անընդհատ փոփոխվում է: Նա դառնում է երիտքերականների դպրոցի հիմնադիր ներկայացուցիչը հայ լեզվաբանության պատմության մեջ՝ առաջ քաշելով լեզվի հոգեբանական կողմի ուսումնասիրության անհրաժեշտությունը:

Կարևորելով նախևառաջ աշխարհաբարի քերականության իմացությունը՝ Մ. Աբեղյանը 1906 թ. հրատարակում է դպրոցի ցածր դասարանների համար նախատեսված «Աշխարհաբարի քերականություն» հետազոտությունը՝ ցույց տալով, որ հայերենի քերականագիտական համակարգը բոլորովին էլ օտար քերականությունների ընդօրինակություն չէ: Նա հայերենի քերականությունը բաժանում է 3 բաժնի՝ հնչյունաբանություն, բառագիտություն, շարահյուսություն: Խոսքի մասերի նոր համակարգում գլխավոր տեղը հատկացնում է բային, որի համար ներմուծում է միջնածանցներ հասկացությունը, համակարգում, լրացնում է եղանակային կարգերը, խոնարհման հարացույցում ճշգրտում է ժամանակի հասկացությունները, հստակեցնում է դերբայի ըմբռնումը, կերպի հասկացությունը: Առանձին ձև չունենալու պատճառով չի ընդունում սեռական և հայցական հոլովները: Քննում է լեզվի փոփոխության ճանապարհները: Եզրակացնում է, որ լեզվի պատմությունը կապվում է այդ լեզվով խոսող ազգի պատմության հետ, և լեզվաբանությունը կարողանում է բացատրել պատմական շատ իրողություններ:

Աբեղյանը կարևորում է լեզվի վիճակները զարգացման զանազան շրջաններում ուսումնասիրելու խնդիրը, նկարագրական քերականությունների ստեղծումը: Լեզվական երևույթները քննում է հարուստ փաստական նյութի հիման վրա, հայ գրականությունից բերած բազմաթիվ օրինակներով:

⁶⁹ Ջրբաշյան. 2023, 294:

⁷⁰ Տե՛ս Ջրբաշյան. 2023, 299–304:

⁷¹ Ջրբաշյան. 1968, 89:

⁷² Ջրբաշյան. 1968, 85:

«Աշխարհաբարի քերականություն» մեջ արծարծված շատ հարցեր Մ. Աբեղյանը շարունակում է քննել նոր աշխատություններում՝ «Աշխարհաբարի հոլովները» (1908), «Հայցական հոլովը մեր աշխարհաբարում» (1909), «Բայի եղանակներն արևելյան աշխարհաբարում» (1912), «Աշխարհաբարի շարահյուսություն» (1912), «Հայոց լեզվի տեսություն» (1931):

Սեռական և հայցական հոլովների հարցում իր տեսակետները հիմնավորելու համար կատարում է քննվող հոլովաձևերի ստուգաբանական վերլուծություն: Ցույց տալով գրաբարում սեռական և տրական հոլովաձևերի աստիճանական զարգացումը՝ պարզաբանում է, որ սեռականը տրական հոլովի գործածության մի ձևն է⁷³:

Բայի եղանակային կարգը քննում է հնդեվրոպական մի քանի հին ու նոր լեզուների համեմատությամբ: Տարբերակում է ըզձական, հարկադրական եղանակները, բացատրում պիտի և կը եղանակիչների ծագումը, հստակեցնում հրամայական եղանակի կիրառության հնարավորությունները⁷⁴:

Շարահյուսության քննության առարկան համարում է բառերի պաշտոնը և ուսումնասիրում բառերի հարաբերություններն ու կապակցության ձևերը: Նախադասության բոլոր անդամները, այդ թվում ենթական, ստորադասում է բային: Քննում է բայասեռերի հասկացությունը, մշակում է պարագայական համակարգը: Ուսումնասիրում է նախադասության տեսակները, բաղադրիչ նախադասությունների հարաբերությունները, նախադասությունը պարզեցնելու, ուղղակի խոսքն անուղղակիի վերածելու կանոնները: Սահմանում է կետադրության կանոնները⁷⁵:

Գրաբարի քերականության իմացությունը Մ. Աբեղյանը համարում է մեր հին լեզուն հասկանալու լավագույն միջոցներից մեկը, գրաբարը դիտարկում է որպես աշխարհաբարի ուսուցման օժանդակ մաս: «Գրաբարի համառոտ քերականություն» մեջ (1907)⁷⁶ նա նշում է գրաբարի ու աշխարհաբարի բառապաշարի և բառակազմության գրեթե նույնությունը, կանգ է առնում գրաբարի խոնարհման, հոլովման այնպիսի կանոնների վրա, որոնք աշխարհաբարում հազվադեպ են:

Աբեղյանը տարիների ընթացքում խորացնում, երբեմն վերամշակում, լրացնում է իր ուսմունքները հնչյունաբանական, իմաստաբանական, բառակազմական, ձևաբանական համակարգերի շուրջ՝ այդ ամենն ամփոփելով «Հայոց լեզվի տեսություն» աշխատության մեջ⁷⁷: Նա կիրառում է հետազոտության պատմահամեմատական մեթոդը՝ քննվող հասկացությունները դիտարկելով գրաբարի և միջին հայերենի համեմատությամբ: Մ. Աբեղյանը կատարում է հայերենի ձայնավոր և բաղաձայն հնչյունների գիտական դասակարգում, անդրադառնում արտաբերության առանձնահատկություններին, բնութագրում բաղաձայնների տեսակները, բացահայտում հնչյունների բառակազմական դերը, քննում զարգացման ճանապարհին կրած փոփոխությունները: Դասակար-

⁷³ Աբեղյան. 1974, 247–277, 666–667:

⁷⁴ Աբեղյան. 1974, 243–271:

⁷⁵ Աբեղյան. 1974, 293–561:

⁷⁶ Աբեղյան. 1974, 710–822:

⁷⁷ Աբեղյան. 1974, 7–288:

գում է բառերն ըստ նշանակության, ցույց տալիս հատուկ անունների տարբերակիչ հատկանիշները հասարակ անուններից, բացատրում բառերի իմաստափոխության պատճառները, իմաստափոխված բառերի կամ բառակապակցությունների տեսակները: Մշակում է բառաբարդության կանոնները, դրանք բացատրում պատմական իրողություններով: Քննում է բայական եղանակների, եղանակավորող մասնիկների, հոլովների ծագման ու զարգացման և բայի ժամանակների ու հոլովական ձևերի տիպաբանական դասակարգման հարցերը:

Մ. Աբեղյանն ուսումնասիրում է լեզվաբանական իրողությունները դրանց բոլոր առանձնահատկությունների վերհանումով, ստեղծում է «աշխարհաբարի գիտական, խոր ուսումնասիրության անզուգական կոթողներ, որոնք և՛ գիտական-տեսական բարձր մակարդակով, և՛ նյութի բազմակողմանի ընդգրկմամբ ու վերլուծությամբ մինչև օրս էլ մնում են անգերազանցելի»⁷⁸:

Մանուկ Աբեղյանի վաստակը բառարանագրության ասպարեզում

Հայոց լեզուն իր զարգացման բոլոր փուլերում խորապես ուսումնասիրած գիտնականը մեծ ներդրում է ունենում նաև բառարանների ստեղծման աշխատանքներում: Նա աշխատանքներ է կատարում բացատրական բառարաններ ստեղծելու ուղղությամբ: 1891 թ. կազմում է Խ. Աբովյանի «Վերք Հայաստանի» վեպի բառարանը, 1907 թ.՝ Պ. Պոտյանի «Կուլածաղիկ» վեպի բառերի ու դարձվածների բառարանը՝ համապատասխան օրինակներով: Սակայն 1918 թ., երբ Հայաստանում պետական պաշտոնավարությունը կատարվում է հայերենով, հրատապ է դառնում իրավաբանական, ռազմական տերմինների բառարանների ստեղծումը: Մ. Աբեղյանին հրավիրում են աշխատելու «Ռուս-հայերեն իրավաբանական առձեռն բառարան»-ի վրա, որը լույս է տեսնում 1919 թ.: Մոտ 1400 բառական միավորներից շատերը սկսում են շրջանառվել մասնագիտական տերմինաբանության մեջ: Բառարանը կազմողները՝ Մ. Աբեղյանը, Տ. Հովհաննիսյանը, Ստ. Մալխասյանցը և ուրիշներ, բառապաշարը հարստացրել էին վերափոխելով հին տերմինների իմաստները, ստեղծելով նոր բառեր, փոխառելով եվրոպական լեզուներում առկա տերմիններ: Սկզբունք էր ընդունվել յուրաքանչյուր ուսերեն տերմինին համապատասխանեցնել հայերեն մեկ տերմին՝ ձգտելով հասկացությունների որոշակիացմանը, հստակեցմանը:

Մ. Աբեղյանը դառնում է նաև ռազմական տերմինաբանության թարգմանիչն ու մշակողը: Նրա կազմած ու 1927 թ. հրատարակած «Ռուս-հայերեն ռազմական բառարան»-ը պարունակում է 17.000 բառ ու կապակցություն: Բառարանը կազմելու համար Աբեղյանն ուսումնասիրում է ռազմական տարբեր ձեռնարկներ ու գրքեր, ֆրանսերեն-ռուսերեն ռազմական բառարան, ռազմական ու ծովային գործին նվիրված հանրագիտարան՝ 8 հատորով: Շատ տերմիններ նա ստեղծում է նախորդ բառարանում կիրառած սկզբունքներով:

Աբեղյանը մասնակցել է նաև Հ. Աճառյանի և Գ. Ղափանցյանի կողմից երկաթուղային տերմինների բառարանի կազմման աշխատանքներին (1927): Լ. Հովհաննիսյանի և Ս. Տեր-Պողոսյանի հետ կազմել է «Լատին-ռուս-հայերեն բժշկական բառարան»-ը (20.000 միավոր): Կյանքի վերջին տարիներին Մ.

⁷⁸ Ա ս ա տ ը յ ա ն. 2023, 59:

Աբեղյանը չի կարողացել կատարել բառարանի խմբագրական աշխատանքները: Այն լույս է տեսել 1951 թ., սակայն, ի տարբերություն իրավաբանական և ռազմական բառարանների, տարածում չի գտել: Ձի հրատարակվել Դ. Դեմիրճյանի և Գ. Լևոնյանի հետ կազմած «Գրաֆիկ արվեստների և քանդակագործության տերմինների բառարանը»: 2000 բառային միավորներից շատերը եղել են նորաստեղծ կազմություններ:

Եթե նկատի ունենանք նաև Աբեղյանի կազմած բառարանները՝ կցված իր հրատարակած բնագրերին, ապա ակնհայտ կդառնա, թե որքան հետամուտ է եղել գիտնականը հայոց լեզվի բառապաշարը նոր բառերով, մասնագիտական տերմիններով հարստացնելուն, լեզվի ժողովրդախոսակցական, բարբառային բառաչերտը լայնորեն և նպատակային կիրառելուն: Մ. Աբեղյանի կազմած բառարանները համարվում են «գիտական ծանրակշիռ ավանդ հայ բառարանագրության, ժամանակակից հայերենի բառապաշարի հարստացման, տերմինաբանության զարգացման ասպարեզում»⁷⁹:

Եզրակացություն

Ականավոր գիտնական Մ. Աբեղյանն իր գործունեությունը սկսել է XIX դ. 80-ական թվականներին, երբ հայ ժողովուրդը դեռևս չէր ճանաչում սերունդների իրեն կտակած հոգևոր հարստությունը: Նա մեկն էր ժամանակի մտավորականներից, որը, առաջադրելով հայ ժողովրդի հոգևոր ինքնության սկիզբը բացահայտելու խնդիրը, սկսեց ոչ միայն հավաքել, հրատարակել բանավոր ու գրավոր բացառիկ արժեքները՝ լրացնելով, ամբողջացնելով քննական բնագրեր կազմելու գիտական սկզբունքները, այլև ուսումնասիրել հազարամյա հարստությունը՝ ժամանակի եվրոպական գիտության չափանիշներին համարժեք մեթոդաբանությամբ:

Իր ազգային-հասարակական, մանկավարժական գործունեությամբ և գիտական պատկառելի ժառանգությամբ Աբեղյանը մեծապես նպաստել է հայոց ակադեմիայի հիմնադրման գործին: Հայ ժողովրդական բանահյուսությանը, հայ հին ու նոր գրականության պատմությանը, հայոց լեզվի քերականությանը, հայոց լեզվի տաղաչափությանը վերաբերող նրա հետազոտությունները, որոնք աչքի են ընկնում կուռ տրամաբանությամբ, համակարգված մտածողությամբ, հայեցակարգային դիտարկումներով ու բանաձևումներով, գիտության նվաճումներին տեղյակ լինելու, եզրահանգումներ կատարելու համար ստուգված փաստական աղբյուրներ ունենալու պահանջներով, ձևավորել են այն բարձր մեկնակետը, որից սկիզբ է առնում ակադեմիական գիտության զարգացումը:

Մ. Աբեղյանի ուսումնասիրություններն առ այսօր արդիական են՝ ընդունելի կամ վիճահարույց դրույթներով հանդերձ, քանի որ լայն են գիտական ընդգրկումները, վերլուծությունները՝ համակողմանի՝ դիտարկված ժամանակի համաշխարհային գիտության ընդհանուր համատեքստում:

⁷⁹ Աբ ա ջ յ ա ն. 2023, 162:

Հերիքնազ Որսկանյան – Բ. Գ. Թ., ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության
ինստիտուտի տնօրեն, Հայ Հին և միջնադարյան գրականության բաժնի վարիչ:
Գիտական հետաքրքրությունները՝ Հայ Հին և միջնադարյան գրականություն,
Հայ դասական գրականություն: Հեղինակ է 1 մենագրության և 35 հոդվածի:
ORCID: 0000-0001-6682-4043. vorskanyan@litinst.sci.am

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Աբաջյան Ա. 2023, Մանուկ Աբեղյանը բառարանագիր. – Հուշարձան Մանուկ
Աբեղյանին, Երևան, ԵՊՀ հրատ., էջ 155–163:

Աբեղյան Մ. 1897, Մեր երկու գրական լեզուի միության խնդիրը. – «Արարատ»
(Էջմիածին), № 9–10, էջ 424–431:

Աբեղյան Մ. 1899, Գէորգ Դ. մեծագործ կաթողիկոս ամենայն հայոց. Համառօտ
կենսագրություն, Վաղարշապատ, տպ. Սբ Էջմիածնի, 92 էջ:

Աբեղյան Մ. 1906, Հայ ժողովրդական վէպը. – «Ազգագրական հանդէս»
(Թիֆլիս), գիրք XIII, № 1, էջ 5–36, գիրք XIV, № 2, էջ 39–68, 1907, գիրք XV, էջ 5–
52, գիրք XVI, էջ 69–117, 1908, գիրք XVII, № 1, էջ 5–36, գիրք XVIII, № 2, էջ 5–24:

Աբեղյան Մ. 1912, Ուրվագծեր հայոց գրականության պատմությունից. Շարա-
կանների մասին. – «Արարատ», № 7–8, էջ 720–732, № 9, էջ 823–836, № 10–11, էջ
1002–1028, № 12, էջ 1146–1162:

Աբեղյան Մ. 1916, Ս. Գրիգոր Նարեկացի. – «Ազգագրական հանդէս» (Թիֆլիս),
գիրք XXVI, էջ 85–136:

Աբեղյան Մ. 1923, Համառոտություն հայ ժողովրդական վեպի և հին գրակա-
նության պատմության (դասընթաց Երևանի ժող. համալսարանի 1921–1922 ձեմ.
տարվա), Երևան, Պետհրատ, (Ա–Բ) + 68 էջ:

Աբեղյան Մ. 1934, «Շահնամայի» ոտանավորի չափը հայ բանաստեղծության
մեջ. – «Ֆիրդուսի». բանաստեղծի ծննդյան հազարամյակին նվիրված ժողովածու,
Երևան, Պետհրատ, էջ 117–128:

Աբեղյան Մ. 1935, Հայոց միջնադարյան առակները և սոցիալական հարաբե-
րությունները նրանց մեջ. – «ՀՍԽՀ կուլտուրայի պատմության ինստիտուտի աշխա-
տություններ», հ. 1, էջ 5–52:

Աբեղյան Մ. 1940, «Գուսանական ժողովրդական տաղեր, հայրեններ և անտու-
նիներ» (ուրախության, սիրո, հարսանիքի, օրորոցի, լացի), Երևան, Արմֆանի
հրատ., 340 էջ:

Աբեղյան Մ. 1941ա, Մեսրոպ Մաշտոցը և հայ գրի ու գրականության սկիզբը. –
«Սովետական գրականություն» (Երևան), № 1, էջ 47–51, № 2, էջ 41–51:

Աբեղյան Մ. 1941բ, Վերածնությունը հայ հին գրականության մեջ. – «ՍՍՌՄ գիտ.
ակադ. Հայկ. ֆիլիալի Տեղեկագիր», № 5–6, էջ 85–106:

Աբեղյան Մ. 1943, Կյանքի և աշխարհայեցության փոփոխությունը 10-րդ դարի
վերջերում և 11-րդ դարի սկզբներում իբրև հիմք հայոց հին գրականության
վերածնության շրջանի. – «ՍՍՌՄ գիտ. ակադ. Հայկ. ֆիլիալի Տեղեկագիր, հասա-
րակ. գիտություններ», № 1, էջ 39–52:

Աբեղյան Մ. 1944ա, Հովհաննես Սարկավազ վարդապետ. – «ՀՍՌՄ ԳԱ հասա-
րակ. գիտ. Տեղեկագիր», № 1–2, էջ 31–60:

Աբեղյան Մ. 1944թ, Հայոց հին գրականության պատմություն. գիրք I, Սկզբից մինչև X դար, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 647 էջ:

Աբեղյան Մ. 1946, Հայոց հին գրականության պատմություն. գիրք II, XI–XIX դարի 30-ական թթ., Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 599 էջ:

Աբեղյան Մ. 1966, Երկեր, հ. Ա, հատորի խմբագրությունը, նախաբանը և ծանոթագրությունները Ա. Ղանալանյանի, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., (Ա–ԻԴ)+571 էջ:

Աբեղյան Մ. 1967, Երկեր, հ. Բ, հատորը կազմեց և խմբագրեց Ա. Ղանալանյան, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 388 էջ:

Աբեղյան Մ. 1968, Երկեր, հ. Գ, հատորը հրատարակության պատրաստեց և խմբագրեց Էմ. Պիվազյանը, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 694 էջ:

Աբեղյան Մ. 1970, Երկեր, հ. Դ, հատորը հրատարակության պատրաստեց և խմբագրեց Էմ. Պիվազյանը, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 635 էջ:

Աբեղյան Մ. 1971, Երկեր, հ. Ե, տեքստը պատրաստեց՝ Ե. Բաստրմաջյան, հատորի խմբագրությունը և ծանոթագրությունները Էդ. Ջրբաշյանի, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 512 էջ:

Աբեղյան Մ. 1974, Երկեր, հ. Զ, հատորը տպագրության պատրաստեց և ծանոթագրեց Պ. Շարափխանյան, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 848 էջ:

Աբեղյան Մ. 1975, Երկեր, հ. Է, հատորը կազմեց, խմբագրեց և ծանոթագրեց Ս. Հարությունյանը, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 604 էջ:

Աբեղյան Մ. 1985, Երկեր, հ. Ը, հատորը տպագրության պատրաստեցին՝ Հ. Աբեղյան, Պ. Հակոբյան, Ս. Հարությունյան, Ս. Կոստանյան, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 672 էջ:

Ասատրյան Մ. 2023 Հայ լեզվաբանության անգլագական կոթողը. – Հուշարձան Մանուկ Աբեղյանին, Երևան, ԵՊՀ հրատ., էջ 59–61:

Ավդալբեկյան Մ. 2009, Հոդվածներ և ուսումնասիրություններ, Երևան, «Գասպրինտ» հրատ., 344 էջ:

Գրոց ու բրոց եւ Սասունցի Դավիթ կամ Միէրի դուռ. 1874, տպ.՝ Գ. Վ. Սրուանձտեանց, Կ. Պոլիս, տպ. Ե. Մ. Տնտեսեան, 192 էջ:

Դոլուխանյան Ա. 2023, Հայ միջնադարյան գրականության ու հայ բանագիտության չգերազանցված համակարգողը. – Հուշարձան Մանուկ Աբեղյանին, Երևան, ԵՊՀ հրատ., էջ 215–219:

Զաքարյան Ա. 2012, Մանուկ Աբեղյանի ուշագրավ հոդվածը.–ՊԲՀ, № 2, էջ 240–245:

Զաքարյան Ա. 2013, Մանուկ Աբեղյանը հայ-վրացական հարաբերությունների մասին.– ՊԲՀ, № 1, էջ 197-217:

Զաքարյան Ա. 2013, Մանուկ Աբեղյանի ելույթը գիտությունների ակադեմիայի հիմնադրմանը նվիրված հանդիսավոր նիստում.– ՊԲՀ, № 2, էջ 3–12:

Էջեր Մանուկ Աբեղյանի պատմահրապարակախոսական ժառանգությունից. 2013, կազմ., առաջաբանը և ծանոթագր.՝ Անուշավան Զաքարյանի, Երևան, «Գիտություն» հրատ., 103 էջ:

«Ժողովրդի ձայն» (Թիֆլիս), 04, 05, 06, 14, 15, 19, 21, 28. IX. 1918, 02, 05. X. 1918:

Կորյուն. 1914, Վարք Մաշտոցի, Երևան, Հայպետհրատ, 126 էջ:

Հարությունյան Ս. 1970, Մանուկ Աբեղյան. կյանքն ու գործը, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 668 էջ:

Հարությունյան Ս., Պողոսյան Ա. 2015, Մանուկ Աբեղյան. կենսամատենագիտական ակնարկ և մատենագիտություն.– ՊԲՀ, № 1, էջ 92–127:

«Հորիզոն» (Թիֆլիս), 17. VI. 1910:

Ղազինեան Ա. 1995, Գրիգոր Նարեկացի. բանաստեղծական արուեստը, Անթիլիաս–Լիբանան, տպարան Կաթողիկոսութեան Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, 264 էջ:

«Մարտակոչ» (Թիֆլիս), 12, 13. I. 1924:

Մնացականյան Ե. 2023, Մ. Աբեղյանի «Մեր դարոցական կյանքից» հոդվածաշարը և նրա արդիական հնչեղությունը. – Հուշարձան Մանուկ Աբեղյանին, Երևան, ԵՊՀ հրատ., էջ 252–260:

Մովսէսի Խորենացոյ Պատմութիւն Հայոց. 1913, աշխատութեամբ՝ Մ. Աբեղեան եւ Ս. Յարութիւնեան, Տիֆլիս, Արագատիպ Մնացական Մարտիրոսեանցի, 560 էջ:

Ներսիսյան Վ. 1990, Մանուկ Աբեղյանը և հայոց հին գրականության ազգային յուրահատկության հարցը.– ՊԲՀ, № 1, էջ 88–94:

«Նոր-Ղար» (Թիֆլիս), 12, 13. X. 1889, 28. XI. 1889, 08, 09. XII. 1889, 14. VI. 1891, 31. I. 1906, 02, 03, 04, 05, 07, 08. II. 1906:

Ջրբաշյան Էդ. 1968, Աբեղյանը և հայկական տաղաչափության ուսումնասիրության հարցերը.– «Բանբեր Երևանի համալսարանի», № 1, էջ 80–93:

Ջրբաշյան Ա. 2023, Մանուկ Աբեղյանի դերը հայ տաղագիտության մեջ. Աբեղյանի տեսության քննադատությունը.– Հուշարձան Մանուկ Աբեղյանին, Երևան, ԵՊՀ հրատ., էջ 292–305:

Սարինյան Ս. 1988, Հայոց գրականության երկու դարը, գիրք առաջին, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ., 536 էջ:

Սարինյան Ս. 2004, Հայոց գրականության երկու դարը, Գիրք չորրորդ, Երևան, «Տիգրան Մեծ» հրատ., 636 էջ:

Корюн. 1962, Житие Маштоца, перевод III. В. Смбатяна и К. А. Мелик-Оганджанияна. Ереван, Айпетрат, 164 с.

Abeghian M. 1899, Der Armenische Volksglaube. Leipzig, Druck von W. Drugulin, 127 s.

Koriwn. 1964, The life of Maschtots. translated by Bedros Norehad (կից գրաբար քնագրով). New York, Armenian General Benevolent Union of America, 96 p.

REFERENCES

Abajyan A. 2023, Manuk Abeghyany bararanagir. – Hushardzan Manuk Abeghyanyan, Yerevan, YePH hrat., ej 155–163 (In Armenian).

Abeghean M. 1897, Mer yerku grakan lezui miut'ean khndiry.– «Ararat» (Ejmiatsin), № 9–10, ej 424–431 (In Armenian).

Abeghean M. 1899, Georg D.metsagorts kat'voghikos amenayn hayots'. Hamarot kensagrut'iwn, Vagharshapat, tp. Sb Ejmiatsni, 92 ej (In Armenian).

Abeghean M. 1906, Hay zhoghovrdakan vepy. – «Azgagrakan handes» (T'iflis), girk' XIII, № 1, ej 5–36, girk' XIV, № 2, ej 39–68, 1907, girk' XV, ej 5–52, girk' XVI, ej 69–117, 1908, girk' XVII, № 1, ej 5–36, girk' XVIII, № 2, ej 5–24 (In Armenian).

Abeghyan M. 1912, Urvagtser hayots' grakanut'yan patmut'yunits'. Sharakanneri masin. – «Ararat», № 7–8, ej 720–732, № 9, ej 823–836, № 10–11, ej 1002–1028, № 12, ej 1146–1162 (In Armenian).

Abeghyan M. 1916, S. Grigor Narekats'i. – «Azgagrakan handes» (T'iflis), girk' XXVI, ej 85–136 (In Armenian).

Abeghyan M. 1923, Hamarotut'yun hay zhoghovrdakan vepi yev hin grakanut'yan patmut'yan (dasynth'ats' Yerevani zhogh. hamalsarani 1921–1922 chem. tarva), Yerevan, Pethrat, (A–B)+68 ej (In Armenian).

Abeghyan M. 1934, «Shahnamayi» votanavori ch'ap'y hay banasteghtsut'yan mej. – Firdusi. banasteghtsi tsndyan hazaramyakin nvirvats zhoghovatsu, Yerevan, Pethrat, ej 117–128 (In Armenian).

Abeghyan M. 1935, Hayots' mijnadaryan araknery yev sots'ialakan haraberut'yunnery nrants' mej. – «HSKHH kulturayi patmut'yan instituti ashkhatut'yunner», h. 1, ej 5–52 (In Armenian).

Abeghyan M. 1940, Gusanakan zhoghovrdakan tagher, hayrenner yev antuniner (urakhut'yan, siro, harsanik'i, ororots'i, lats'i), Yerevan, Armfani hrat., 340 ej (In Armenian).

Abeghyan M. 1941a, Mesrop Mashtots'y yev hay gri u grakanut'yan skizby. – «Sovetakan grakanut'yun», Yerevan, № 1, ej 47–51, № 2, ej 41–51.

Abeghyan M. 1941b, Veratsnut'yuny hay hin grakanut'yan mej. – «SSRRM git.akad. Hayk.filiali Teghekagir», № 5–6, ej 85–106 (In Armenian).

Abeghyan M. 1943, Kyank'i yev ashkharhayets'ut'yan p'vop'vokhut'yuny 10-rd dari verjerum yev 11-rd dari skzbnerum ibrev himk' hayots' hin grakanut'yan veratsnut'yan shrjani. – «SSRRM git.akad. Hayk. filiali Teghekagir, hasarak. gitut'yunner», № 1, ej 39–52 (In Armenian).

Abeghyan M. 1944a, Hovhannes Sarkavag vardapet. – «HSSRR GA hasarak. git.Teghekagir», № 1–2, ej 31–60 (In Armenian).

Abeghyan M. 1944b, Hayots' hin grakanut'yan patmut'yun, girk' I, Skzbits' minch'ev X dar, Yerevan, HSSRR GA hrat., 647 ej (In Armenian).

Abeghyan M. 1946, Hayots' hin grakanut'yan patmut'yun. girk' II, XI–XIX dari 30-akan t't', Yerevan, HSSRR GA hrat., 599 ej (In Armenian).

Abeghyan M. 1966, Yerker, h. A, hatori khmbagrut'yuny, nakhabany yev tsanot'agrut'yunnery A. Ghanalanyani, Yerevan, HSSH GA hrat., (A–ID)+571 ej (In Armenian).

Abeghyan M. 1967, Yerker, h. B, hatory kazmets' yev khmbagrets' A.Ghanalanyan, Yerevan, HSSH GA hrat., 388 ej (In Armenian).

Abeghyan M. 1968, Yerker, h.G, hatory hratarakut'yan patrastets' yev khmbagrets' Em. Pivazyany, Yerevan, HSSH GA hrat., 694 ej (In Armenian).

Abeghyan M. 1970, Yerker, h. D, hatory hratarakut'yan patrastets' yev khmbagrets' Em. Pivazyany, Yerevan, HSSH GA hrat., 635 ej (In Armenian).

Abeghyan M. 1971, Yerker, h.Ye, tek'sty patrastets', Ye. Bastrmajyan, hatori khmbagrut'yuny yev tsanot'agrut'yunnery Ed. Jrbashyani, Yerevan, HSSH GA hrat., 512 ej (In Armenian).

Abeghyan M. 1974, Yerker, h. Z, hatory tpagrut'yan patrastets' yev tsanot'agrets' P. Sharabkhanyan, Yerevan, HSSH GA hrat., 848 ej (In Armenian).

Abeghyan M. 1975, Yerker, h. E, hatory kazmets', khmbagrets' yev tsanot'agrets' S. Harut'yunyany, Yerevan, HSSH GA hrat., 604 ej (In Armenian).

Abeghyan M. 1985, Yerker, h. Y, hatory tpagrut'yan patrastets'in, H. Abeghyan, P. Hakobyan, S. Harut'yunyan, S.Kostanyan, Yerevan, HSSH GA hrat., 672 ej (In Armenian).

Asatryan M. 2023, Hay lezvabanut'yan anzugakan kot'vogy. – Hushardzan Manuk Abeghyanin, Yerevan, YePH hrat., ej 59–61 (In Armenian).

Avdalbekyan M. 2009, Hodvatsner yev usumnasirut'yunner, Yerevan, «Gasprint» hrat., 344 ej (In Armenian).

Dolukhanyan A. 2023, Hay mijnadaryan grakanut'yan u hay banagitut'yan ch'gerazants'vats hamakargoghy. – Hushardzan Manuk Abeghyanin, Yerevan, YePH hrat., ej 215–219 (In Armenian).

Ejer Manuk Abeghyani patmahraparakakhosakan zharangut'yunits'. 2013, kazm., arajabany yev tsanot'agr. Anushavan Zak'aryani, Yerevan, «Gitut'yun» hrat., 103 ej (In Armenian).

Ghazinean A. 1995, Grigor Narekats'i, banasteghtsakan aruyesty, Ant'ilias–Libanan, tparan Kat'voghikosut'ean Hayots' Metsi Tann Kilikioy, 264 ej (In Armenian).

Grots' u brots' yev Sasunts'i Davit' kam Mheri dur. 1874, Tp. G.V. Sruandzteants', K. Poliss, tp. Ye. M. Tntesean, 192 ej (In Armenian).

Harut'yunyan S. 1970, Manuk Abeghyan. kyank'n u gortsy, Yerevan, Haykakan SSH GA hratarakch'ut'yun, 668 ej (In Armenian).

Harut'yunyan S., Poghosyan A. 2015, Manuk Abeghyan. kensamatenagitakan aknark yev matenagitut'yun. – PBH, № 1, ej 92–127 (In Armenian).

«Horizon» (T'iflis), 17. VI. 1910 (In Armenian).

Jrbashyan A. 2023, Manuk Abeghyani dery hay taghagitut'yan mej. Abeghyani tesut'yan k'nadatut'yuny. – Hushardzan Manuk Abeghyanin, Yerevan, YePH hrat., ej 292–305 (In Armenian).

Jrbashyan Ed. 1968, Abeghyany yev haykakan taghach'ap'ut'yan usumnasirut'yan harts'ery. – «Banber Yerevani hamalsarani», № 1, ej 80–93 (In Armenian).

«Zhoghovrdi dzayn» (T'iflis), 04, 05, 06, 14, 15, 19, 21, 28. IX. 1918, 02, 05. X. 1918 (In Armenian).

Koryun. 1914, Vark' Mashtots'i, Yerevan, Haypethrat, 126 ej (In Armenian).

Koryun. 1962, Zhitiye Mashtotsa, perevod SH. V. Smbatyana i K. A. Melik-Ogandzhanyana. Yerevan, Aypetrat, 164 s. (In Russian).

«Martakoch'» (T'iflis), 12, 13. I. 1924 (In Armenian).

Mnats'akanyan Ye. 2023, M. Abeghyani «Mer dprots'akan kyank'its'» hodvat-sashary yev nra ardiakan hinch'eghut'yuny. – Hushardzan Manuk Abeghyanin, Yerevan, YePH hrat., ej 252–260 (In Armenian).

Movsesi Khorenats'woy Patmut'iwn Hayots'. 1913, ashkhatut'yamb' M. Abeghean yev S. Yarut'iwnan, Tp'ghis, Aragatip Mnats'akan Martiroseants'i, 560 ej (In Armenian).

«Nor-Dar» (T'iflis), 12, 13. X. 1889, 28. XI. 1889, 08, 09. XII. 1889, 14. VI. 1891, 31. I. 1906, 02, 03, 04, 05, 07, 08. II. 1906 (In Armenian).

- Nersisyan V. 1990, Manuk Abeghyany yev hayots' hin grakanut'yan azgayin yurahatkut'yan harts'y.– PBH, № 1, ej 88–94 (In Armenian).
- Sarinyan S. 1988, Hayots' grakanut'yan yerku dary, girk' arajin, Yerevan, «Sovetakan grogh», 536 ej (In Armenian).
- Sarinyan S. 2004, Hayots' grakanut'yan yerku dary, Girk' ch'orrord, Yerevan, «Tigran Mets» hrat., 636 ej (In Armenian).
- Zak'aryan A. 2012, Manuk Abeghyani ushagrav hodvatsy.– PBH, № 2, ej 240–245 (In Armenian).
- Zak'aryan A. 2013, Manuk Abeghyany hay-vrats'akan haraberutyunneri masin. – PBH, № 1, ej 197–217 (In Armenian).
- Zak'aryan A. 2013, Manuk Abeghyani yeluyt'y gitut'yunneri akademiayi himnamany nvrvats handisavor nistum.– PBH, № 2, ej 3–12 (In Armenian).

ВЫДАЮЩИЙСЯ АРМЕНОВЕД МАНУК АБЕГЯН У ИСТОКОВ АКАДЕМИЧЕСКОЙ НАУКИ

ЭРИКНАЗ ВОРСКАНЯН

Резюме

Ключевые слова: Манук Абега́н, педагог, национально-общественный деятель, арменовед, орфографические реформы, просодия, теория, методология.

Одним из видных представителей армянской филологии является доктор философских наук, доктор социологических наук, заслуженный деятель науки, академик АН Армении Манук Абега́н (1885–1944).

Исследования М. Абега́на имели фундаментальное значение в нескольких отраслях арменоведения: в филологии, литературоведении, языкознании. Он заложил основу научного изучения просодии.

М. Абега́н был истинным интеллигентом и ученым-гражданином, отличавшимся честностью и принципиальностью, скрупулезностью в достижении научной объективности. Ученый обладал глубокими знаниями истории армянского народа, истории мировой литературы, литературных школ и направлений. Вся его деятельность являла собой образец беззаветного служения родине и своему народу.

Эрикназ Ворсканян – к. филол. н., директор Института литературы им. М. Абега́на НАН РА, заведующая отделом древней и средневековой армянской литературы. Научные интересы: древняя и средневековая армянская литература, армянская классическая литература. Автор 1 монографии и 35 статей.

ORCID: 0000-0001-6682-4043. vorskanyan@litinst.sci.am

PROMINENT ARMENOLOGIST MANUK ABEGHYAN AT THE
ORIGINS OF THE ACADEMIC SCIENCE

HERIKNAZ VORSKANYAN

Summary

Keywords: Manuk Abeghyan, pedagogue, national-public figure, Armenologist, orthographic reforms, prosody, theory, methodology.

One of the outstanding representatives of the Armenian philology is Manuk Abeghyan (1885–1944), Doctor of Philosophy, Doctor of Social Sciences, Honored Scientist, Academician of the Academy of Sciences of Armenia.

M. Abeghyan's research works were of fundamental importance in several branches of Armenology, i.e. philology, literary studies, linguistics. He laid the foundation for the scientific study of prosody.

M. Abeghyan was a true intellectual, scientist and citizen, distinguished by honesty, adherence to his principles. He was scrupulous in achieving scientific objectivity. The scientist had deep knowledge of the history of Armenian people, history of world literature, literary schools and directions. All his activities were an example of selfless devotion to his homeland and people.

Heriknaz Vorskanyan – Ph. D. of Philological Sciences, Director of the Institute of Literature after M. Abeghyan of NAS RA, Head of the Department of Ancient and Medieval Armenian Literature. Scientific interests: ancient and medieval Armenian literature, Armenian classical literature. Author of 1 monograph and 35 articles.

ORCID: 0000-0001-6682-4043. vorskanyan@litinst.sci.am